

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

10

*Rimantas Miknys
Lietuvos demokratų partija
1902-1915 metais*

1995

**LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS**

*Skiriu Motinai ir
šviesiam Tėvo atminimui*

ISSN 1392-0391

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

10

Rimantas Miknys

Lietuvos demokratų partija 1902-1915 metais

VILNIUS

A. Varno personalinė įmonė

1995

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Knyga išleista su finansine

ATVIROS LIETUVOS FONDO parama

ISBN 9986-491-22-3

© Rimantas Miknys, Lietuvos istorijos institutas

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
1. LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS KŪRIMASIS IR 1902 - 1904 METŲ POLITINĖ-SOCIALINĖ PROGRAMA	16
1.1. LDP ištakos ir prielaidos	16
1.2. LDP steigimas	27
1.3. LDP pagrindinės programinės nuostatos ir jų įtaka partijos organizavimui	32
2. LIETUVIŲ (LIETUVOS) DEMOKRATŲ PARTIJOS ORGANIZACINIS IR VISUOMENINIS-POLITINIS VEIKIMAS 1905 METAIS	44
2.1. LDP organizacinės problemos, jų sprendimas ir rezultatai	45
2.2. LDP visuomeninė-politinė veikla ir partijos naujų programinių nuostatų formavimas	61
3. LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJA 1906 - 1915 METAIS	94
3.1. LDP organizacinės evoliucijos ir veiklos ypatumai	96
3.2. LDP politinės-socialinės programos bruožai	128
3.3. Tautiniai-politiniai LDP veiklos aspektai	142

IŠVADOS	168
PRIEDAI	173
LENTELĖS.....	174
LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJOS PAGRINDINIAI DOKUMENTAI	184
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	218
STRESZCZENIE	226
RÉSUMÉ.....	238
TRUMPINIAI	249
ASMENŲ RODYKLĖ.....	250

1905 m. ir nuosaikieji, ir radikalieji LDP nariai vienodai aktyviai plėtojo lietuvių kultūrinį gyvenimą, matydami jame modernios lietuvių tautos kūrimosi, politinio lietuvių išsilaisvinimo pagrindą.

Partinės organizacijos požiūriu 1905 m. LDP ir toliau išgyveno gilią krizę. Nuosaikiųjų liberalų telkimas į TLDP, pabrėžtinas LSDP politinis aktyvumas, užkariavęs plačius visuomenės sluoksnius, gilino LDP nuosaikiųjų ir radikalų tarpusavio trintį. Pastarieji, įsitraukdami į varžybas su LSDP dėl platesnės visuomenės - valstiečių - paramos, skaldė partiją iš vidaus. LMS įkūrimas išplėtė partijos ryšį su liaudimi, pagausino jos veiklos priemonių arsenalą, bet organizaciniam sutelktumui nepadėjo, nes LMS precedentu pasinaudoję radikalai sukūrė autonominę LVS.

Jai susikūrus vis labiau buvo matyti naujo savarankiško politinio LDP priešinininko atsiradimo ir visiško radikalų įsivyravimo partijoje, išstumiant iš jos nuosaikiuosius elementus, alternatyva, kurią dar paryškino "Lietuvos ūkininko" išleidimas. LDP organizaciniam sutelktumui perspektyvą teikė vien kultūrinė veikla.

2.2. LDP VISUOMENINĖ-POLITINĖ VEIKLA IR PARTIJOS NAUJŲ PROGRAMINIŲ NUOSTATŲ FORMAVIMAS

Politinių įvykių tėkmę Lietuvoje 1905 m. labiausiai lėmė dvi nelegalios partijos - LDP ir LSDP. Tai didesnių diskusijų nekeliantis ir istoriografijoje įsitvirtinęs teiginys⁷⁸. Tačiau, išskyrus M. Römerį, beveik visur jį už-

⁷⁰ Vilniaus gubernatoriaus pranešimas Vilniaus gubernijos Žandarų valdybos viršininkui (1905 01 31), Rusijos SRCVA, f. 102, Raštvedyba-3, ap. 1905 m., b. 264, l. 11-12.

⁷¹ V. Maknys, *Lietuvių teatro raidos bruožai*, Vilnius, 1972, p. 118-119; A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 80.

⁷² V. Maknys, *op. cit.*, p. 113-117; "Korespondencijos", *Varpas*, 1904, nr. 5, p. 78.

⁷³ A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 89.

⁷⁴ Kauno gubernijos Žandarų valdybos viršininko pranešimas Policijos departamentui (1905 06 02) (Kartu su juo yra pateiktas "Dainos" draugijos steigėjų sąrašas), Rusijos SRCVA, f. 102, Raštvedyba-3, ap. 1905 m., b. 264, d. 35, l. 10.

⁷⁵ Senapilės "Šviesos" centro komiteto ataskaita už 1905-1906 m. [Rašyta K. Griniaus], LLI, f. 61-187, l. 2.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Z. Toliušis, Felicija Bortkevičienė, NB, f. 66-13, l. 8, 10.

⁷⁸ M. Römer, *Litva*, s. 356; P. Girdzijauskienė, *1905-1907 metų revoliucija Lietuvoje*, Vilnius, 1955; A. Tyla, *op. cit.*, p. 59; Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t. 1, p. 378; *Lietuvos TSR istorija*, t. 1; *Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, Vilnius, 1985, p. 323-332; K. Bielinis, *op. cit.*, p. 364-366.

gožia pažymėjimas, jog įtakingiausia, veikliausia politinė organizacija Lietuvoje tuomet buvo LSDP. Iš tikro niekas negali, o ir nesiruošia ginčyti to, kas pernelyg akivaizdu. Vis dėlto, 1905 m. įvykių tyrinėtojams sutelkiant dėmesį į šios partijos veiklą, įvairiais sumetimais buvo "nepastebima" ar tik prabėgomis užsimenama apie LDP. Be abejo, tai sąlygojo ir specialių tyrimų apie LDP stoka. Neišsiaiškinus LDP vaidmens, sunku tiksliau suvokti 1905 m. politinę-visuomeninę situaciją ir lietuvių politinės minties, jos raidos iki 1918 m. ypatybes. Bandydami dabar užpildyti šią istoriografijos spragą, norime kartu patikslinti ir gana laisvą, apologetišką S. Kairio teiginį: "*Kaimiško tempo evoliucionistai, prireikus nedrąsūs užsimoti, programiniai palaidi, tik 1905 metais išryškėję politiniais savo siekimais, - demokratai buvo pagauti netikėtų įvykių ir buvo jų nešami...*"¹⁷⁹

Partijos veiklos faktai ir pobūdis. Rusijos demokratinės revoliucijos 1905 m. įvykiams buvo būdinga viena, bendra ir Rusijai, ir Lietuvai, nepaisant pastarosios tautinių-politinių siekių specifikos, ypatybė: beveik iki 1905 m. spalio 17 d. caro konstitucinio manifesto egzistavo patvaldinėi sprespaudai priešingų politinių jėgų vieningas frontas. Pasak M. Rōmerio, tai buvo momentas, kai įvairių socialinių, tautinių problemų sprendimą jungė bendras politinių laisvių siekis. Kol nebuvo atramos nors minimalioms politinėms laisvėms, tol skirtingų socialinių tikslų siekiančių politinių jėgų (grupių, partijų, organizacijų) veiksmai buvo daugmaž vienos krypties: politinių laisvių (konstitucijos) iškovojimo siekis. Socialinių koncepcijų skirtumai lėmė tik aktyvesnį ar pasyvesnį dalyvavimą juose⁸⁰. Lietuvos politinės jėgos - ir pirmiausia lietuviškos, - tapatindamos save su šiuo frontu, tikėjosi bendrus laimėjimus panaudoti kuo platesniam Lietuvos tautinių-kultūrinių ir politinių poreikių įgyvendinimui.

Nagrinęjant šiomis aplinkybėmis veikusios LDP pasyvumą ar aktyvumą, jos veiklos pobūdį, būtina atsižvelgti į šiuos veiksnius. **Pirma:** kaip jau minėta anksčiau, LDP nagrinėjamu laikotarpiu buvo nelegali organizacija ir pergyveno gilią organizacinę krizę, 1905 m. pradžioje susidarius radikaliųjų ir nuosaikiųjų grupėms. Radikalai būrėsi į autonomišką LVS. **Antra:** toliau tebebuvo svarstoma partijos politinė-socialinė programa, t.y. ji nebuvo aiški. **Trečia:** toliau stiprėjo politinė konkurencija su LSDP dėl vadovavimo tautiniam-politiniam išsivaduojamajam judėjimui.

Po Kruvinajo sekmdienio (1905 m. sausio 22 (9) d.), aštrėjant politinei padėčiai imperijoje, LDP, priešingai LSDP, iki pat kovo mėn. viešai nepasirodė. Pavyzdžiui, LSDP jau sausio 25 (12) d. savo vardu išleistame manifeste atvirai pasisakė už caro valdžios nuvertimą, tautinės sprespaudos panaikinimą, reikalavo suteikti politines laisves, įvesti konstituciją ir pareiškė, jog Lietuva, kaip ir Lenkija, Suomija, Ukraina, valsty-

biškai tvarkytis turėtų pati⁸¹. Tuo tarpu demokratai nelegaliai ėjusio "Varpo" 1-2 Nr. informavo apie įvykius Peterburge, Rusijoje, pateikė žinių apie svarbesnius susirinkimus Rusijoje bei už jos ribų, supažindino su jų nutarimais. Pažymėtina J. Vileišio parengta informacija apie Peterburgo lietuvių (Vincio Matulaičio, Antano Smilgos, Antano Pavalkio) įteiktą peticiją Rusijos ministrui pirmininkui Sergejui Vitei. Joje gana nuolankiai buvo prašoma tokių pačių kaip rusams pilietinių teisių lietuviams, panaikinti religinę, tautinę priespaudą, palengvinti ekonominės veiklos sąlygas. Redakcijos pastaboje buvo kritikuota ir peticijos forma, ir nuosaikus, tautos poreikių neatspindintis, turinys⁸². Tame pat numeryje buvo ir labai radikalių raginimų. Netikint, jog dalinės nuolaidos galėtų panaikinti Lietuvos rusifikavimą ir engimą, buvo raginama "patiems sutraukti vergijos pančius"⁸³. Tačiau trečiajame "Varpo" numeryje, nors ir buvo demaskuotas kovo 3 d. išleistas caro reskriptas dėl vadinamosios Bulygino dūmos sušaukimo, nurodžius, jog pagal šį potvarkį sušauktas "parlamentas" nebus tikroji įstatymų leidimo įstaiga, bet jau abejota prasidedančio revoliucinio sąjūdžio Rusijoje rimtumu.

"[...] Ar galima tos audros išvengti? Ar galima tai energijai surasti kitokią išeią? Žinoma! Dar laiko yra susiprasti... Bet ar vyriausybė mokės tą išmintingai sunaudoti? [...]"⁸⁴

Taigi, veikiant pirmiems dviem nurodytiems veiksniams, LDP dėl imperijos įvykių perspektyvos aiškios pozicijos neturėjo. Dėl tų pačių priežasčių gana nesėkmingas buvo ir pirmas viešas LDP pasirodymas.

1905 m. balandžio mėn., politinio ceitnoto aplinkybėmis, LDP "Ūkininke" (Nr. 5), vėliau atskira brošiūra paskelbė programinį atsisaukimą "Lietuviai, neapsileiskime". Jo autorystė priskiriama P. Višinskiui⁸⁵. Šis, matyt, norėdamas suderinti partijos radikalų ir nuosaikiųjų požiūrį, atsisaukime išdėstė poziciją, kuri buvo labai neaiški, nenuosekli ir netgi prieštaringa. Partijos vardu buvo reikalaujama užbaigti karą, sutrumpinti tarnavimo laiką kariuomenėje, lietuviams tarnauti Lietuvos teritorijoje. Buvo reikalaujama panaikinti Lietuvos žemių kolonizaciją, leisti valstiečiams laisvai pirkti žemės ūkius, nemokėti išperkamujų mokesčių, suly-

⁷⁹ St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 123.

⁸⁰ M. Römer, *Litwa*, s. 354-355.

⁸¹ J. Vilčinskis, *Lietuvos socialdemokratija*, London, 1985, p. 55-56.

⁸² P-tis [J. Vileišis], "Lietuvių balsas", *Varpas*, 1905, nr. 1/2, p. 1-2.

⁸³ J. Aitis [Vileišis Jonas?], "Nauja Rusijos politika ir Lietuva", *ibid.*, p. 10-11.

⁸⁴ [?] "Nauji monai", *Varpas*, 1905, nr. 3, p. 26.

⁸⁵ V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, t. 1, Kaunas, 1935, p. 4, skilt. 1634.

ginti bajorų, miestiečių ir valstiečių teises taisant kelius, įvesti lietuvių kalbą į administracines įstaigas, leisti lietuviams katalikams tarnauti valdžios įstaigose, Rusijos pavyzdžiu įvesti žemstvas (vietinę savivaldą). Galų gale buvo reikalaujama spaudos, susirinkimų, žodžio, žmogaus teisių laisvės ir Lietuvos autonomijos, - *"leisti lietuviams surinkti Vilniuje seimą, o jis paskirs atstovus į Rusijos seimą"*. Siekiant priversti caro valdžią įvykdyti reikalavimus, buvo agituojama nepildyti vyriausybės įsakymų: nemokėti mokesčių, netaisyti kelių, rinkti valstiečių luominių įstaigų vadovus, neleisti vaikų į rusiškas valsčiaus mokyklas, valsčiuje patiemis visus nutarimus rašyti lietuviškai, rusiškus užrašus keisti lietuviškais⁸⁶... Krinta į akis ryškūs nenuoseklumai, prieštaravimai. Kaip reikėjo suprasti, suderinti reikalavimus Lietuvos autonomijai su tokiais pat žemstvom? Be to, Lietuvos autonomijos kompetencijai aiškiai priklausė vietos mokesčių, prievolių, žemės sutvarkymo, administravimo reikalai, kurių atskirais punktais atsišaukime buvo reikalauta iš caro valdžios...

Panašius nesusipratimus atsišaukime nurodė J. Bagdonas 1905 m. rugpjūčio 16 d. laiške LDP vadovybei⁸⁷. Jų kilmę aiškino skubotu atsišaukimo rengimu, mechanišku 1902 m. LDP programos projekto teiginių perkėlimu, mažai atsižvelgiant į pakitusią politinę padėtį. Beje, pastarąjį momentą savo darbe yra pažymėjęs ir S. Kairys⁸⁸.

LSDP vadai, tuomet stengęsi stiprinti socialdemokratų pozicijas Lietuvos politiniame gyvenime, suskubo panaudoti atsišaukimo turinio neaiškumus griežtai LDP kritikai. Augustinas Janulaitis "Darbininkų balso" 7 Nr. straipsnyje "Tautos suvedžiojotai", remdamasis minėtais nenuoseklumais, apibūdino LDP ne kaip revoliucinę, į respublikos valdymo formą orientuotą, bet kaip į konstitucinės monarchijos trokštančią, labai nuosaikiai reformistinę partiją. Partija, kuri palieka cara, nenorėdama atimti jam sosto, rūpinasi turtingųjų ūkininkų reikalais, nes esą atsišaukime *"plačiai kalbama apie skriaudas daromas pastojant į gimnazijas, prieinamas pasiturinčių tėvų vaikams, o apie beturčius nėra paminėta"*⁸⁹. Atsišaukimo kritikos apibendrinimas buvo negailestingas: *"Demokratai" programos neturi [...] išsižadėjo nepriklausomos Lietuvos [...]"*⁹⁰. Toks politinio konkurento išpuolis privertė labai sunerimti LDP ir skatino ją aiškiau formuluoti garsinamas partijos politines nuostatas, pagyvinti praktinę veiklą tarp valstiečių (ūkininkų).

"Įsileisti su LSDP į ginčą, bet į rimtą ginčą. Mes turime V.["Varpą"] ir neprivalome bijoti, kad ginčai galėtų blogą įspūdį padaryti ant minios.[...] Palikti tą straipsnį be atsakymo tai būtų iš mūsų pusės nuodėmė, nupuldytas kredito ir bankrotas", - patarinėjo 1905 m. vasarą CK "Varpo" redaktorius J. Bagdonas⁹¹. "Varpo" 7-8 ir 9-10 Nr. įmantriai kandžiomis repli-

komis buvo atsakyta socialdemokratams (A. Janulaičiui) paaiškinus, jog atsišaukime buvo kalbama apie LDP minimalius reikalavimus, ir jis neišreiškė principinių partijos siekių⁹².

Šis LDP ir LSDP 1905 m. politinės kovos epizodas buvo neatsitiktinis, bet būdingas tų partijų santykiams, tik dėl polemikos nelegalioje spaudoje bene ryškiausiai atspindėjęs jų politinės kovos konkurencijos aštrumą. Apie konkurencijos priežastis esame trumpai užsiminę aiškindamiesi LDP organizacinės veiklos problemas, tačiau socialdemokratams būdingo politinio aktyvumo, pagrįsto destruktivumu, apraiškos jaunųjų radikalų veiksmuose uždarančios rusiškas mokyklas, pertvarkant valsčiaus įstaigas bei, kaip vėliau matysime, LDP programinių teiginių radikalėjimas verčia mus kiek plačiau ties jomis sustoti.

LDP ir LSDP, kaip politinių partijų, interesai susipriešino veikloje remiantis tam tikrais visuomenės sluoksniais. Programose pasidalijimas tarp jų egzistavo: LDP nuo pat 1902 m. nors ir netiesiogiai, bet aiškiai rėmėsi valstiečiais (ūkininkais), lietuviškiausiu visuomenės sluoksniu. LSDP visada ir visur prisistatydavo darbininkų interesų gynėja. Tačiau nuo 1896 m. jos politiniai siekiai - Lietuvos valstybingumo atkūrimo alternatyvų paieškos - vertė ją sau paramos ieškoti kuo plačiausiuose demokratinuose sluoksniuose, mažiau pasikliauti vien linkusiais internacionalizuotis darbininkais. Išdavytės pastarųjų reikalui LSDP dėl to neįjautė, nes taktikos sumetimais jai demokratinė tautinė valstybė buvo pereinamoji pakopa į socialistinę valstybę, tuo tarpu demokratams tai buvo maksimumo programa⁹³. Pagrindinę Lietuvos visuomenės dalį sudarė valstiečiai (73,3%). Jie buvo ir lietuviškiausias (77,1% lietuvių) sluoksnis. Be to, 93,3% lietuvių 1897 m. sudarė valstiečiai⁹⁴.

Taigi savaime suprantama, kad LSDP, kaip ir LDP, neatsisakydama tautinės savimonės ugdymo, daug vietos skirdama kultūriniam darbui, sa-

⁸⁶ Liet. Dem. Partija [P. Višinskis?], "Lietuviai, neapsileiskime", *Ūkininkas*, 1905, nr. 5, p. 40.

⁸⁷ J. Bagdono laiškas LDP CK (1905 08 16), MAB, f. 56-156. l. 7-8.

⁸⁸ St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 120.

⁸⁹ A. Janulaitis, "Tautos suvadžiotojai", *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 7, p. 62-65.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 65.

⁹¹ J. Bagdono laiškas LDP CK (1905 08 16), MAB, f. 56-156, l. 7.

⁹² [?] "Iš literatūros ir gyvenimo", *Varpas*, 1905, nr. 7/8, p. 79-80; Ylins [?], "Balsiečių šposai", *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 103-106.

⁹³ V. Merkys, "Lietuvos socialdemokratų ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.)", in *Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią*, Vilnius, 1989, p. 19.

⁹⁴ R. Vėbra, *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje*, p. 93; V. Merkys, "Klasės ir klasių kova", in *Lietuvos TSR istorija*, t. 1, Vilnius, 1985, p. 292.

vo veiklą nukreipė į kaimą ir ten ieškojo paramos. Ji ne tik dirbo tarp kaimo proletariato - samdinių bei jų potencialios bazės - mažžemių (apytikriais duomenimis, XIX a. pabaigoje ši grupė Vilniaus gubernijoje sudarė 42, Kauno ir Suvalkų - po 41% visų valstiečių)⁹⁵, bet stengėsi patraukti, savo tikslams panaudoti didžiausią valstiečių dalį - vidutiniokus (Vilniaus gub. - 54, Kauno gub. - 44, Suvalkų gub. - 42%), o kartais net stambiuosius ūkininkus. Kaip pažymėjo Mykolas Biržiška, *"sunkiau pasiekiami dvaro darbininkai ir labiau nuo kitų ūkininkų atsilikę bežemiai ir mažžemiai irgi nedaugiausiai partijoje tesvėrė, tuo tarpu gyvesni, energingesni ir labiau apsiskaitę pasiturintieji ūkininkaičiai ir net ūkininkai nekartą šlijo nuo demokratų leidžiamo "Ūkininko" prie karingesnio ir revoliucingesnio "Darbininkų balso", tuo ne tik aštrindami tarppartines LSDP ir LDP varžytynes ir spirdami LDP būti kovingesne ir ryžtingesnes, bet ir pačią LSDP kiek "suūkininkaitindami", kas suprantama, neleido jai ištaisyti grynai proletarinės partijos pobūdžio ir sukeldavo jai iš šalies priekaištų"*⁹⁶.

1905 m. LSDP propagavo ne vien tik socializmo idėjas (visuotinė laisvė, lygybė, gerovė), kurios, beje, irgi buvo patrauklios iš socialinės priespaudos varžtų galutinai neišsivadavusiems valstiečiams (išperkemieji mokesčiai, prievolės, bendrų ganyklų, servitutų ir miškų naudojimo problemos), bet daug dėmesio skyrė tautinėms reikmėms: propagavo politinę Lietuvos autonomiją, demokratinę Lietuvos Respubliką, vietinę savivaldą, tautinę švietimo sistemą⁹⁷. Būdama geriau organizuota bei siūlydama ryžtingas priemones toms pačioms idėjoms realizuoti, LSDP provokavo LDP aktyvesnei, radikalesnei veiklai.

Pažymėtina, kad demokratai, jausdami už savo nuogaros nuolatinio konkurento šešėlį, nepasidavė jam veiklos būdų, priemonių ir taktikos požiūriu, nors atrodė, jog, norint atlaikyti šią konkurenciją, būtina tai padaryti. Jų veiklai, priešingai socialdemokratų triukšmingumui, dažnai išoriniam kovingumui, ir toliau buvo būdingesnis įprastas varpininkams "akademizmas", fundamentalumas, besiremiantis objektyviu situacijos vertinimu, realių jėgų ir galimybių apskaičiavimu. Ypač tai buvo būdinga veiksmams, aktualinantiems Lietuvos politinės autonomijos klausimą, tačiau tai aptarsime atskirai, nes iki šiol jie tebėra mažai matoma LDP veiklos pusė. Pastaroji pagal pobūdį, mūsų manymu, priskirtina pusiau legaliai, oficialiai tautinės-politinės strategijos koncepcijos formavimo aukštesnio politinio lygio veiklai. Tuo tarpu visa kita, apie kurią kalbame, buvo nukreipta į masinį politinį lygmenį ir buvo agitacinio-propagandinio pobūdžio nuo vasaros, ypač lapkričio-gruodžio mėnesiais, davusi nemažų praktinių rezultatų. 1905 m. ne kartą "Varpe" buvo pažymėta, jog, norint nusikratyti Rusijos

politinį jungą, reikalingas politinis ir tautinis žmonių susipratimas. O jį buvo rengiamasi aktyvinti tik agitacija ir propaganda⁹⁸. 1905 m. gegužės 8-10 (21-23) d. vykusiame LDP suvažiavime buvo pabrėžta: "*Partija pripažįsta agitaciją už svarbiausią darbą. Agitatorių užlaikymui įsteigiamas agitatorių išdas*"⁹⁹. Tarp agitacijos ir propagandos priemonių svarbus vaidmuo buvo skiriamas "Varpui" ir "Ūkininkui", ypač garsinant priimtus oficialius partijos nutarimus, bei specialių atsisaukimų leidimui.

Po pirmosios nesėkmės demokratų politiniai žingsniai buvo labai kryptingi: Lietuvos politinės autonomijos, Steigiamojo Seimo Vilniuje sušaukimo idėjos, politinių ir asmens laisvių, vietinės savivaldos, tautinės mokyklos, išperkamujų mokesčių, natūrinių prievolių panaikinimo reikalavimų propaganda. Besirutuliojant 1905 m. įvykiams aiškėjo, jog Lietuvos politinių jėgų pastangos turi būti nukreiptos į visų carizmu nepatenkintų sluoksnių telkimą. LDP bandė čia pritaikyti kiek modifikuotą tautinės vienybės idėjos laikų patirtį - koordinaciniam darbui stengėsi suburti apie save visų pirma demokratinių nuostatų lietuvių inteligentus ir rasti dar vieną nišą savo veiklai naujomis sąlygomis. Deja, kaip tik šios veiklos metu labiausiai ir išryškėjo LDP bei LSDP nesutarimai, netgi priešiškus.

LDP iniciatyva 1905 m. balandžio 7 d. Vilniuje sušauktas lietuvių demokratinės inteligentijos susirinkimas minėtų lūkesčių nepateisino. Dauguma dalyvių buvo Vilniaus LDP kuopos nariai ir tik vienas kitas socialdemokratas¹⁰⁰. F. Bortkevičienės teigimu, jos salone buvo susirinkę: J. Bagdonas, F. Bortkevičienė, J. Vileišis, J. Sabas, P. Višinskis, dr. Kazys Ralys, dr. Juozas Jarašius, V. Mickevičius-Kapsukas, S. Kairys¹⁰¹. Susirin-

⁹⁵ V. Merkys, "Klasės ir klasių kova", p. 292.

⁹⁶ M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*, t. 2, Los Angeles, 1953, p. 119. LSDP, 1905 m. tapusi lietuvių nacionalinio judėjimo įtakingiausia politine organizacija, prarado savo klasinį charakterį ir dėl to V. Mickevičiaus-Kapsuko buvo pavadinta smulkiosios buržuazijos partija. (V. Kapsukas, "Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija", in V. Kapsukas, *Raštai*, t. 7, Vilnius, 1964.)

⁹⁷ J. Vilčinskas, *Lietuvos socialdemokratija*, p. 56-67.

⁹⁸ Naujas Darbininkas [?], "Naujai išgauta spauda kaipo agitacijos įrankis", *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 42.

⁹⁹ 1905 m. gegužės 8-9(10) d. Lietuvių D. P. susirinkimo nutarimai, VUB, f. 1-F614, l. 120.

¹⁰⁰ Prie charakteristikos LSDP [Pastabos 1905 metų šeštajam "Echo" numeriui. Autorius nenustatytas], LLL, f. 1-689, l. 3a.

¹⁰¹ Z. Toliušis, Felicija Bortkevičienė, NB, f. 66-13, l. 14. Abejojame, ar visi čia minėti asmenys dalyvavo pasitarimuose, nes apie savo tokią veiklą nieko nekalba S. Kairys, aprašydamas šiuos pasitarimus (*Tau Lietuva*, p. 119), bei, kaip matyti iš redakcijos pasirašyto prieraišo po J. Vileišio str. "Varpe" "Lietuvių reikalavimai", ribotą informaciją apie juos turėjo tuometinis "Varpo" redaktorius J. Bagdonas (*Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 41).

kimo nutarimai, paskelbti "Lietuvių reikalavimų" vardu "Varpe", buvo labai politiškai, kvalifikuotai parengti ir rodė puikų demokratų politinės padėties suvokimą. Glaustame tekste nuosekliai buvo išdėstyti aktualiausi Lietuvos poreikiai: baigti karą, sušaukti steigiamuosius susirinkimus Peterburge (Rusijos valstybei) ir Vilniuje (etnografinės Lietuvos), pastarojo atstovus renkant demokratiškai. Delegatams išrinkti kaip būtinos sąlygos buvo nurodytos asmens ir piliečio demokratinės laisvės, visų tautų, tikėjimų ir luomų lygybė, kurią turėjo garantuoti įstatymai. Etnografinės Lietuvos valdžios pagrindu turėjo tapti autonomija su seimu Vilniuje¹⁰². Pažymėtina, jog 1905 m. gegužės 8-10 (21-23) d. LDP suvažiavime "Lietuvių reikalavimai" buvo patvirtinti kaip programinis partijos dokumentas¹⁰³.

Tokia pat nesėkme baigėsi dar vienas bandymas. Birželio mėn. LDP išleido vieną kovingiausių atsišaukimų "Išvien į kovą!" Pradėjusi kreipti: "*Atsikratykim nuo Maskolių caro biurokratų valdžios, kuri per tiek metų slėgė Lietuvą politiškai, ekonomiškai ir tautiškai! [...] Lietuva pati savimi turi rūpintis, ir nieks kits į jos reikalus neprivalo kištis!*", LDP jame toliau dėstė - tik šį kartą kategoriškiau - jau skelbtus asmens ir politinių laisvių, steigiamojo seimo Vilniuje, demokratinės Lietuvos politinės autonomijos reikalavimus¹⁰⁴. Visi demokratiški elementai, partijos ir joms nepriklausiusieji buvo raginami vienyti bendram darbui. Buvo pranešta, jog LDP yra įkūrusi "Kovos išdą" autonomiškos Lietuvos siekiui įgyvendinti. Visus, branginusius šią idėją, demokratai kvietė rinkti pinigus, steigti kovos kuopas, skleisti laudyje mintį apie autonomiją. Atsišaukime LDP inicijavo bendro partijų ir nepartinių "*kovos centrinio komiteto*", kuris vadovautų vieningai kovai, sukūrimą. Nepavykus įkurti, buvo žadėta veikti savarankiškai¹⁰⁵.

Aišku, kvietimas bendram darbui pirmiausia buvo adresuotas LSDP. Bet ar galėjo LDP vadovai tikėtis socialdemokratų pritarimo? Tikriausiai ne, nes po minėto išpuolio prieš demokratų dėl atsišaukimo "Lietuviai, neapsileiskime!", buvo matyti, jog su silpnėjančiu politiniu konkurentu socialdemokratai buvo linkę ne bendradarbiauti, o pasiruošę, progai pasitaikius, smogti jam naujus smūgius. Demokratų vadovybė tai jautė. Matyt, iš dalies reikia sutikti su K. Bielinio užuomina, kad demokratai šiuo poelgiu daugiau norėjo įrodyti ALRŠK, jog jie Lietuvos labui ne mažiau veikia už LSDP, ir taip užsitikrinti finansinę paramą¹⁰⁶. Tai patvirtintų ir 1905 m. liepos 24 d. LDP vadovybės laiškas ALRŠK, kuriame buvo pažymėta: "*išleidome tam tikrą atsišaukimą į visuomenę "Visi išvien į kovą!", laukiame tos mūsų propozicijos pasekmių.*

Mes trokštame, kad toks laikinas visų revoliucijos spėkų susivienijimas įvyktų kuo greičiausiai [...]"¹⁰⁷. Juolab jog ir Centrinio kovos komiteto

įkūrimo idėja kilo tarp išeiivių, tik LDP pirmoji spėjo ją pagarsinti kaip realizavimo iniciatorė. 1905 m. gruodžio 25 d. "Atviraime laiške broliams amerikiečiams" LDP rašė: "*Jūs pirmi atjautėte tos vienybės reikalingumą. Bet jos nebuvo, nebuvo nė suvienyto "Centralinio Kovos komiteto". Neįvyko jis nė mums kviečiant visus "išvien į kovą" eiti ir suvienytomis pajėgomis varyti laukan atkaklų prispaudėją [...]*"¹⁰⁸

Vienaip ar kitaip, demokratų pastangos pasirodė besą bergždžios. LSDP, gavusi didesnę ALRŠK paramos dalį (255 dol., o LDP - 150 dol.), jautėsi padėties šeimininge ir tikėjosi revoliuciniame darbe apsieiti be LDP pagalbos. Socialdemokratų akimis, LDP buvo generolas be armijos¹⁰⁹, t. y. dėl jos silpnų ryšių su valstiečiais (ūkininkais) mažai ką galinčia nuveikti partija. LSDP taip ir nesugebėjo įveikti savo siaurų partinių interesų. Matydami, jog Centrinio kovos komiteto sukūrimas atvertų naujas veiklos perspektyvas LDP ir padėtų sustiprinti aiškiai silpnesnes nei jų pozicijas išsivaduojamajame judėjime, socialdemokratų šią demokratų akciją sužlugdė.

Matyt, F. Bortkevičienės, J. Vileišio iniciatyva liepos mėn. Kaune buvo sušauktas dar vienas lietuvių inteligentų susirinkimas. Kaip nurodė J. Vileišis, jame dalyvavo demokratų partijos nariai, kai kurie LSDP veikėjai bei nepartiniai (iš viso apie 30 asmenų). Buvo aptariamasi bendro darbo galimybės, bet "*kalbos virto kietu ginču tarp socialdemokratų ir demokratų ir iš bendro darbo nieko neišėjo*"¹¹⁰. Metų pabaigoje laiške Amerikos lietuviams LDP su apgailstavimu rašė: "*Privatiški partijų reikalai stovėjo aukščiau, negu tėvynės labas; mes baisiausiai išlojoti laikraščiuose [A. Janulaičio straipsnis "Tautos suvadžiotojai". - R. M.]; kaip tik pasklydo Europoje garsas apie pinigų padalijimą*"¹¹¹.

¹⁰² P-tis [Jonas Vileišis], "Lietuvių reikalavimai", *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 41.

¹⁰³ 1905 m. gegužės 8-9(10) d. Lietuvių D. P. susirinkimo nutarimai, l. 122.

¹⁰⁴ Lietuvių Demokratų Partija, "Išvien į kovą!", *Varpas*, 1905, nr. 6, p. 57.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ K. Bielinis, *op. cit.*, p. 366-367.

¹⁰⁷ LDP laiškas Amerikos lietuvių revoliucijos šelpimo komitetui (1905 07 24), VUB, f. 1-F614, l. 251.

¹⁰⁸ Lietuvos Demokratų Partija, "Atviras laiškas broliams amerikiečiams", *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 131.

¹⁰⁹ V. Kapsukas, "*Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija*", p. 559.

¹¹⁰ P-tis [J. Vileišis], "Lietuviškųjų partijų atstovų susivažiavimas Kaune", *Varpas*, 1905, nr. 7/8, p. 75.

¹¹¹ Lietuvos Demokratų Partija, "Atviras laiškas broliams amerikiečiams", p. 131.

LDP nepavyko sukurti net savo komiteto, o "Kovos izdas" nebuvo paremtas taip, kaip tikėtasi. Be minėtų 150 dolerių¹¹², į izdo kasą tais metais buvo įplaukę 83,54 rub.¹¹³

Ryškesnis LDP indėlis į liaudies politinį švietimą, minėtų politinių siekių, reikalavimų propagandą ir agitaciją. Be aptartų atsišaukimų, 1905 m. LDP išleido dar 5 kovingus ir ryžtingus: "Gana, jau, gana!", "Šalin caro "dūmą!", "Šalin valdžios mokyklas!", "Lietuvos Ūkininkai!" bei "programinio pobūdžio "Broliai, Lietuviai!" Bendram politiniam švietimui buvo išleistos brošiūros: "Valdžiai spaudą leidus", ""Šventoji" caro valdžia", "Kur dingsta mūsų mokesčiai", "Policijos viešpatavimas"¹¹⁴. Prie jų priskirtini ir minėtos "Šviesos" knygų leidimo bendrovės leidiniai. Atsišaukimai buvo platinami ne vien tik tarp valstiečių, miestelių, miestų gyventojų, bet, kaip rodo K. Griniaus laiškas M. Zauniūtei, ir tarp kareivių.

*"Mums labai reikalingi rusiški ir lietuviški atsišaukimai į kareivius Rusijos. Dabar pas mus du svarbiausiu darbu patiems apsiginkluoti ir kareivius perkalbėti, kad neitų priešais mus [...]"*¹¹⁵. Deja, šios veiklos medžiagos daugiau aptikti nepavyko.

Iš esmės turėdami tik vieną kitą partijai priklausiusią kuopelę, demokratų bandė šalia LSDP veikti kaimuose, bažnytkaimiuose, miesteliuose ir tiesiogiai. Pavieniai partijos nariai (E. Galvanauskas, J. Paršaitis-Gabrys, V. Paulikonis, P. Butkus, K. Grinius, L. Gira, D. Alseika ir kiti) dalyvavo demonstracijose, kalbėdavo mitinguose, vykdė rusų mokytojų pašalinimo akcijas. Tačiau dažniausiai ši veikla buvo susijusi su LMS ir LVS organizavimu, jų veiklos pradžia.

LDP ataskaitos ALRŠK duomenimis, partijos siųsti agitatoriai spalio mėn. uždarė 6 valdines (rusiškas) mokyklas: Suvalkų gubernijos Marijampolės apskrityje Šunskų, Sasnavos, Gižų, Vilkaviškio apskrityje Gudelių, Paežerių, Čista Rudos. Akcijų metu per susidūrimą su policija partijos agitatorius buvo sužeistas¹¹⁶.

Ypač aktyviai praktiškai LDP veikė lapkričio-gruodžio mėnesiais, agitacija, ypač valstiečių, jų demonstracijos pasiekė savo viršūnę. Partijos agitatoriai lapkričio 26-28 d. vyko į Aleksotą, Garliavą, Veiverius (Suvalkų gub. Marijampolės aps.), kur uždarė mokytojų seminarijas. Be to, lapkričio 27 d. lankėsi Taujėnų valsčiuje (Kauno gub. Ukmergės aps.), lapkričio pabaigoje - gruodžio pradžioje buvo išvykę į Vilniaus gubernijos Trakų apskritį bei į Pasvalį, Pumpėnus (Kauno gub. Panevėžio aps.). Gruodžio mėn. jų buvo aplankyti: Sumiliškiai, Budiškiai (Vilniaus gub. Trakų aps.), dar kartą Pasvalys ir Pumpėnai, Čypėnai, Grimdai, Subačius, Biržai, Radviliškis, Vabalninkas (Kauno gub. Panevėžio aps.), Garliava, Pakuonis, Prienai (Suvalkų gub. Marijampolės aps.). Iš-

vykoms buvo naudojamos "Kovos išdo" lėšos. Kaip buvo nurodyta atas-kaitoje, "*Visur agitatoriai sakė "pamokslus" viešai - ant turgaviečių, šale bažnyčių, valsčiuose ir po kaimus; žadino politiškąjį susipratimą ir skelbė autonomijos Lietuvai reikalingumą, uždarinėjo monopolius ir rusų mokyklas, teismus [...] grovė senąją valsčių tvarką [...] kaimiečių tarpe tvėrė organizacijas; taipo gyvu žodžiu, raštais ir savo pavyzdžiu parodė žmonėms caro valdžios boikoto takus [...]"*¹¹⁷

LDP agitatorių pastangomis uždarytų mokyklų, monopolijų, sudemokratintų valsčiaus įstaigų, teismų skaičiaus nustatyti praktiškai neįmanoma, nes šiose akcijose, kaip ir mitinguose, demonstracijose dažnai buvo veikta kartu su socialdemokratais. Dėl to ne kartą buvo kilę ginčų tarp LDP ir LSDP, atsiskaitant už nuveiktą darbą¹¹⁸. Tačiau priešingai lietuvių politinių jėgų telkimo bandymams, čia socialdemokratai ir dėl LVS kūrimosi vis labiau radikalę demokratą bendrą kalbą surado. Įtakos, matyt, turėjo ir tai, jog socialdemokratai, apimus vidinei kovai tarp LSDP ir "Draugo" grupės, po 1905 m. rugsėjo mėn. susijungimo pastarosios spaudimu rudenį daugiau dėmesio ėmė skirti darbui su kaimo proletarais¹¹⁹. Tai silpnino jos priešišumą demokratams ir sudarė palankias sąlygas bendram darbui. Antra vertus, vienos ar kitos akcijos bendra autorystė nė kiek nesumenkino ir nemenkina LSDP, kaip aktyviausios organizatorės, įvaizdžio. Savo ruožtu taipogi akivaizdus LDP įnašas į šias akcijas, kaip ir į bendrą agitacinį-propagandinį darbą už politinę Lietuvos autonomiją, politines ir pilietines laisves.

Naujos partijos politinės-socialinės programos nuostatos. LDP neturėjo patvirtintos programos iki pat 1906 m. vasario mėn. M. Römeris taikliai pažymėjo, jog jos koncepcijos pagrindiniai momentai išryškėjo jau karštaisiais 1905 m.¹²⁰ LDP radikalų grupės stiprėjimas, di-

¹¹² LDP CK padėka Amerikos Lietuvių revoliucijos šelpimo komitetui (1905 m. rugsėjis), VUB, f. 1-F614, l. 253.

¹¹³ "Kovos Išdas", *Varpas*, 1905, nr. 6, p. 72; "Kovos Išdas", *ibid.*, nr. 7/8, p. 88.

¹¹⁴ "Naujieji Lietuvių Demokratų Partijos išleidimai", *ibid.*, nr. 9/10, p. 108.

¹¹⁵ K. Griniaus laiškas M. Zauniūtei (1905 12 17), VUB, f. 1-D790, l. 27.

¹¹⁶ Lietuvos Demokratų Partija, "L.D.P.-jos apskaita, duotoji Amerikos "Revol. Šelp. Komitetui" (1905 12 25), *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 132. Šis agitatorius buvo J. Paršaitis-Gabrys, vėliau plačiai aprašęs susidūrimą su policija ir mokyklų uždarymo akciją. (Žr.: "Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 965-967, 996-997.)

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 132-133.

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 132.

¹¹⁹ M. Römer, *Litwa*, s. 357; A. Tyla, *op. cit.*, p. 194-196.

¹²⁰ M. Römer, *Litwa*, s. 407.

dėjanti santykių su LSDP įtampa ir pastangos aktyviau dalyvauti įvykiuose sąlygojo politinės-socialinės programos naujų nuostatų išryškėjimą. Kokių?

LDP atsišaukimų, jos organizatorių pasitarimų, susirinkimų nutarimų, "Varpo" straipsniuose nuolatinio dėmesio centre buvo keletas svarbesnių klausimų: tai Lietuvos autonomijos, pilietinės ir asmens laisvės bei su jomis susijęs tautinių mažumų, valstiečių (ūkininkų) reikalai, žemės klausimas.

Akivaizdu, jog 1905 m. besiformavusios demokratų politinės-socialinės koncepcijos šerdis buvo Lietuvos politinės autonomijos reikalavimas. Kaip ir 1902-1904 m., šios autonomijos branduoliu ir toliau tebebuvo laikoma etnografinė Lietuva¹²¹, bet pati autonomijos formuluotė tapo konkretesnė, aiškesnė. Demokratai, vildamiesi, jog revoliucijos įvykiai pakeis Rusijos imperijos valdymo tvarką, padarys ją konstitualizuota ir demokratiškesne, pirmą kartą oficialiai iškėlė, kaip anksčiau jau buvo padariusi LSDP, Lietuvos santykiuose su kitomis Rusijos imperijos tautomis federalizmo principą.

"Autonomiškoji Lietuva susideda lygiomis tiesiomis [teisėmis. - R. M.] su visomis dabartinės Rusų valstybės tautomis ir šalimis federacijon. Santikius, jų tiesas ir priedermes išaiškįs parlamentas iš susivienijusių šalių ir tautų atstovų", - skelbė balandžio mėn. priimtų "Lietuvių reikalavimų" trečiasis punktas¹²². Neaptariame čia etnografinio ir federacinio principų santykio, kaip ir kiekvieno jų reikšmės, kurią nurodė demokratai Lietuvos politinės autonomijos formuluotėje, kadangi tai dėl patogumo analizuosime nušviesdami LDP veiksmus aktualinant autonomijos klausimą. Pats autonomijos reikalavimas visur buvo siejamas su valsčių, miestų, apskričių valdymo politine demokratine organizacija, decentralizacija, tačiau jomis besiremianti pilietinių ir asmens laisvių programa nebuvo ribojama vien Lietuvos politine autonomija, bet buvo taikoma visai Rusijos valstybei. Tai žodžio, spaudos, susirinkimų, tikėjimų (religijos), draugijų ir streikų laisvė, asmens ir namų neliečiamybė, visų lygybė atsakant pagal įstatymą¹²³. Būtina pažymėti, kad Lietuvos politinė autonomija LDP buvo tik tarpinis etapas į visišką Lietuvos nepriklausomybę. 1905 m. pabaigoje, "Varpe" aiškindamas LDP programinius siekius, P. Višinskis teigė: "Jeigu mes dabar iš atžvilgio šio svarbaus momento skelbiame reikalavimą politiškos autonomijos Lietuvai, mes nesakome, kad tai galutinas mūsų tikslas, bet manome, kad atėjo patogiausias laikas tą idėją praplatinti tarp žmonių, už ją kovoti, o kad šiandien dar nesame pasirengę atsiskirti nuo rusų valstybės [...]". Ten pat buvo pabrėžta: "Vienu žodžiu, mūsų politiškas idealas - nepriklausoma Lietuva, jos maždaug etnografiškose ribose pačių gyventojų valdoma su Seimu Vilniuje [...]"¹²⁴

Nauja ir ypač svarbu buvo tai, jog demokratai, 1905 m. tikslindami Lietuvos politinės autonomijos formuluotę ir ieškodami būdų jai įgyvendinti, galutinai iš savo programos išbraukė nacionalizmo apraiškas ar galimybes joms atsirasti. Jie, formuluodami lietuvių politinės (pilietinės) tautos tapimo, Lietuvos valstybingumo koncepciją, ėmė remtis pilietiniu, o ne tautiniu veiksmu, kaip labiausiai atitinkančiu LDP gintus demokratinus principus. Pagal šią koncepciją LDP į besikuriančią lietuvių politinę (pilietinę) tautą įtraukė visus tam tikros teritorijos gyventojus, nepriklausomai nuo jų etnografinių, kultūrinių-tautinių, kalbinių skirtumų. P. Višinskis minėtame straipsnyje ("Demokrato balsas") pabrėžė: "*Žydai, vokiečiai, latviai, rusai, lenkai, totoriai ir kiti, kuriuos likimas atnešė į Lietuvą - yra Lietuvos gyventojais, ir jiems turi būti užtikrintos lygios su lietuviais tiesos*"¹²⁵.

Kartu buvo pripažinta lietuvių, lenkų, žydų, rusų ir kitų teisė į tautinį ir kultūrinį atskirumą, lygiavertiškumą tautiniam-kultūriniam vystymuisi: "*Mes aiškiai suprantame, kad viena tauta neprivalo kištis į kitos tautos reikalus, kad nė viena tauta neturi tiesos versti kitos tautos žmones išsižadėti savo tautystės [...]*"¹²⁶

Ne tik šiame straipsnyje, bet ir LDP išleistuose atsišaukimuose ("Išvien į kovą!", "Broliai, lietuviai!"), minėtuose "Lietuvių reikalavimuose" buvo tvirtinama, kad kitų tautų, būsiančių tautinėmis mažumomis, lygias teises Lietuvoje turės garantuoti konstituciniai įstatymai. Taigi LDP vienokio ar kitokio Lietuvos valstybingumo realizavimo planus tiesiogiai siejo su Lietuvoje gyvenančių tautų bendrų politinių interesų atsiradimu ir dėl to prasidedančiu naujos lietuvių politinės (pilietinės) tautos formavimusi. Todėl metų pabaigoje pasikeitė partijos pavadinimas. Vietoje senojo - "Lietuvių..." atsirado "Lietuvos demokratų partija", pabrėžiant visos Lietuvos gyventojų interesų atstovavimą¹²⁷. Tai jau nebuvo labai nauja, nes

¹²¹ P-tis [J. Vileišis], "Lietuvių reikalavimai", p. 41; Demokratas [P. Višinskis], "Demokrato balsas", *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 90.

¹²² P-tis [J. Vileišis], "Lietuvių reikalavimai", p. 41.

¹²³ Ibid.; Demokratas [P. Višinskis], "Demokrato balsas", p. 90-91; Lietuvių Demokratų Partija, "Broliai, lietuviai!", *Ukininkas*, 1905, nr. 6, p. 30; Lietuvių Demokratų Partija, "Išvien į kovą!", p. 57.

¹²⁴ Demokratas [P. Višinskis], "Demokrato balsas", p. 90-91.

¹²⁵ Ibid., p. 90.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Lietuvos Demokratų Partija, "Žodelis į Lietuvos dvarininkus", *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 121.

1905 m. vasarą teritorinės, o ne tautinės organizacijos pobūdį partijos pavadinime įtvirtino šeštasis LSDP suvažiavimas¹²⁸. Tiek pastaroji, tiek ir LDP, keisdamos pavadinimą, turėjo ir praktinių išskaičiavimų. LDP, matyt, tikėjosi palengvinti savo kaip politinės organizacijos funkcionavimą, jeigu pavyktų užsitikrinti platesnių visuomenės sluoksnių paramą.

1905 m. LDP buvo bene vienintelė partija Lietuvoje, bandžiusi pateikti sprendimą vienam aktualiausių - žemės ūkio - klausimui. Kaip nurodė M. Römeris¹²⁹ bei A. Tyla¹³⁰, net LSDP šiuo klausimu programos dar neturėjo; ją formulavo vėliau - 1907 m. Tuo tarpu LDP jau neslėpdama, jog remiasi valstiečiais (ūkininkais), gina jų interesus¹³¹, brėžė aiškius savo agrarinės programos štrichus. Kokie jie?

Dar atsišaukime "Broliai, lietuviai!" buvo prabilta apie žemės maksimumo nustatymą vienam gyventojui ir žemės viršnormio nacionalizavimą: *"Kadangi mūsų krašte yra daugybė žmonių, kurie savo rankomis norėtų žemę dirbti, o yra daug tokių ponų, ką negali savo žemės apžioti, tai turi būt paskirta, kiek daugiausiai gali valdyti vienas žmogus, o šita žemė turi būt visos Lietuvos žeme kartu su dabartine "skarbava" [išdo, valstybės. - R.M.]. Ta žemė turi būt duodama valdyti žmonėms, kurie gali ir nori savo rankomis tą žemę dirbti už nedidelį užmokestį. Tie pinigai turi eiti viso krašto, visos Lietuvos apšvietimui ir kitiems reikalams"*¹³².

Beje, apie žemės (ir darbo įrankių) nacionalizavimą demokratų programos paaikškinimuose užsiminė ir P. Višinskis ten pat pažymėdamas, jog ir kaimo darbininkų klausimas tiesiogiai siejasi su agrariniu¹³³. LDP radikalai ir jiems prijaučiantieji aktyviai ieškojo galimybių aprūpinti žeme bežemius ir mažžemius. Čia nemažai nuveikė K. Grinius, savo teorinius samprotavimus išdėstęs darbe, išspausdintame iš pradžių "Varpe", o 1906 m. išėjusiam atskira brošiūra - "Teisingas žemės valdymas Lietuvoje". Jis, pasiremdamas oficialia statistika, nustatė pagrindinius žemės valdytojus Kauno, Suvalkų ir Vilniaus gubernijose ir nurodė, jog *"pusė Lietuvos žemių priguli valdžiai ir dvaroniams, daugybė žemės darbo žmonių, beveik trečdalis visų krašto gyventojų, neturi žemės arba turi per mažai jos"*¹³⁴. Pagal K. Grinius pateiktus duomenis, apie 500000 iš 1500000 valstiečių buvo bežemiai ir mažžemiai, arba tik 5 iš 11 valstiečių žemės turėjo pakankamai. Vilniaus gubernijoje bežemiai ir mažžemiai sudarė trečdalį visų gyventojų, bet apie pusė žemės buvo dvarininkų ir valdžios rankose, Kauno gubernijoje - jos daugiau kaip pusė¹³⁵. Tokį žemės valdymą apibūdinęs kaip neteisingą, o caro valdžios politiką dėl išpirkos mokesčių sumažinimo (nuo 1906 m.) ar panaikinimo (nuo 1907 m.) - kaip pasityčiojimą iš žmonių, kurie jau tris kartus užsimokėjo už gautas žemes po baudžios panaikinimo, K. Grinius perspėjo valstiečius, jog beviltiška tikėtis

dvarų žemės iš caro ir jo valdininkų¹³⁶. Teisingam žemės valdymui ieškodamas teorinio sprendimo, jis nerado atsako socialdemokratų programoje¹³⁷, bet aiškiai buvo sužavėtas Rusijos eserų siūlytu variantu. Tiesa, K. Grinius savo darbe jų taip pat neįvardijo, o vadino mokslo žmonėmis, bet teiginiai: "žemė turi prigulėti tam, kuris dirba ir iki jis ją dirba", "visa žemė su giriomis, su pelkėmis, su vandenimis turi visiems krašto gyventojams prigulėti", "pirmučiausiai žemės valdymą prižiūri valstiečių kuopa", "Visas žemes, kurios priguli prie pavietaų, valdo per savo išrinktuosius visi pavieto gyventojai"¹³⁸, kurie buvo jiems priskiriami, tai įrodo. Savo žemės ūkio programoje eserai reikalavo socializuoti privačių žemvaldžių žemę ir perduoti ją demokratiškai sukurtoms bendruomenėms bei teritorinėms bendruomenių sąjungoms naudotis lygiateisiškai¹³⁹. Akivaizdu, jog jų programoje K. Grinių imponavo galimybė demokratinę ir socialinio teisingumo idėjas įgyvendinti *in corpore*, t.y. realizuoti tik abi iš karto. Iš pirmo žvilgsnio tai atitiko ir besiformuojančios naujos lietuvių tautos poreikius, nes socialinis-ekonominis ir tautinis konfliktai tarp jos branduolio, daugumos - valstiečių ir veik sulenkėjusių ar rusų tautybės dvarininkų sutapo. Taip sprendžiant klausimą, žemė atitektų valstiečiams, tai sustiprintų tautos pozicijas perimant krašto ekonomiką į savo rankas. Tačiau 1905 m. naujos tautos vienybei socialiniu-ekonominiu požiūriu ėmė grėsti stiprėjanti valstiečių diferenciacija, todėl situacija tapo sudėtingesnė. Kaip matyti, K. Grinius šių pokyčių dar nebuvo pakankamai įvertinęs ir todėl Lietuvos gyvenimui ieškojo eserų idėjų pritaikymo. Bet čia K. Grinius nebuvo "balta varna" tarp kitų LDP narių. Šias eserų idėjas palaikė ir E. Galvanauskas, ir P. Ruseckas¹⁴⁰, ir apskritai jų šūkius apie permainas

¹²⁸ J. Vilčinskas, *Lietuvos socialdemokratija*, p. 58; M. Römer, *Litwa*, s. 366.

¹²⁹ *Ibid.*, s. 368-369.

¹³⁰ A. Tyla, *op. cit.*, p. 178-179.

¹³¹ Demokratas [P. Višinskis], "Demokrato balsas", p. 91.

¹³² Lietuvių Demokratų Partija, "Broliai, Lietuviai!" p. 30.

¹³³ Demokratas [P. Višinskis], "Demokrato balsas", p. 91.

¹³⁴ Laumės vaikas [K. Grinius], "Teisingas žemės valdymas Lietuvoje", *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 120.

¹³⁵ *Ibid.*, p. 114-115.

¹³⁶ *Ibid.*, p. 116-117.

¹³⁷ *Ibid.*, p. 118.

¹³⁸ *Ibid.*

¹³⁹ *Политические партии*. Сборник программ существующих в России политических партий, Москва, 1906, с. 30-31.

¹⁴⁰ E. Galvanausko laiškas nežinomam asmeniui (1906?), VUB, f. 1-F614, 1-as laiškas; P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 203.

žemės ūkyje Lietuvoje platinu, kaip rašo A. Tyla, atostogų į kaimą iš didelių miestų parvykę gimnazistai, studentai¹⁴¹.

Minėtame darbe K. Grinius žemės klausimo sprendimą tiesiogiai siejo su demokratiniu valdymo įsigalėjimu Lietuvoje: *"Kada Lietuva pati valdytis, kada bus nugriautas caro jungas, tad visa krašto valia bus Lietuvos seimo rankose. Tasai seimas aprūpys visus mūsų krašto reikalus. Žemės valdymą jisai irgi sutvarkys"*¹⁴².

Jis pateikė tokio valdymo sutvarkymo bendrą schemą, kur svarbiausias vaidmuo buvo skirtas seimui ir vietinei savivaldai: Lietuvos seimas sukuria žemės fondą. Be atlyginimo į jį patenka caro, jo giminės ir Rusijos valdininkams priklausiusios žemės. Kita dalis žemių patenka į jį, įvedus žemės valdymo maksimumą, seimui paliekant spręsti atlyginimo ar neatlyginimo klausimą. Fondas papildomas ir kitu būdu: iš dvarininkų išperkami miškai, kaip dalis jų žemių, kurias būtų suinteresuoti parduoti patys žemvaldžiai dėl didelių progresyviųjų mokesčių¹⁴³. Toliau viską tvarkyti buvo siūloma pagal eserų programą: valstiečių kuopų, valsčių, gminų, pavietų, gubernijų savivaldos paskirsto žemę iš fondo mažžemiams ir bežemiams už mažą mokesį. Mokesčius ir skiriamos žemės kiekį nustato vietinių gyventojų susirinkimai¹⁴⁴.

Taigi kaip tik žemės klausimu 1905 m. LDP narių dėstytos programinės nuostatos ryškiausiai rodė V. Trumpos¹⁴⁵ pastebėtą liberalų krypsnį "liaudinio socializmo" link, jų radikalėjimą, kairėjimą. Įdomu tai, jog ir P. Višinskis, ir K. Grinius vengė aiškiai apibrėžti požiūrį į privatinę žemės nuosavybę, o kalbėjo apie žemės nacionalizavimą, socializavimą. Nors K. Griniaus siūlyta žemės klausimo sprendimo programa oficialiai LDP nebuvo patvirtinta, bet jos skelbimas "Varpe" išreiškė LDP poziciją ir suteikė tam tikrų kozirių konkurencijoje su LSDP, 1905 m. sukėlusia valstiečių įtarimą: kadangi pastaroji mažai domisi žemės klausimu, vadinas, pasidavė ponų valdžiai¹⁴⁶.

1905 m. LDP programinių nuostatų pokyčiai liudija partijos posūkį nuo grynai tautinės į naują radikalią liaudininkų krypties politinę-socialinę programą.

LDP pastangos aktualinti Lietuvos politinės autonomijos klausimą. Istoriografijos iki šiol dar nėra specialiai nagrinėti XX a. pradžios bandymai kelti į oficialų politinį lygį Lietuvos politinės autonomijos klausimą. Todėl, norėdami išsiaiškinti LDP vaidmenį ir reikšmę šiuose bandymuose, turime pirmiausia kiek plačiau aptarti aplinkybes, priežastis, sąlygojusias ir lėmusias tokį demokratų veiklos aktyvumą, ir tik po to imtis nagrinėti mums rūpimą temą.

1904 m. spalio 13-15 (rugsėjo 30 - spalio 2) d. Paryžiuje vykusį Rusijos revoliucinių ir liberaliųjų partijų konferenciją, kurioje labai aktyvūs buvo lenkų PPS (Polska partja socialistyczna) veikėjai Witold Jodko-Narkiewicz (V. Jodko-Narkievičius), Bronisław Endrzejewski (B. Endžejevskis), Kazimierz Kelles-Krauz (K. Keles-Krauz), "Liga narodowa" (endejų) lyderiai Roman Dmowski (R. Dmovskis) ir Zygmunt Balicki (Z. Balickis), taip pat suomių tautininkai (K. Cilliakus), priėmė nutarimus, kuriuose buvo reikalaujama atstatyti Suomijos konstitucinių teisių pažeidimus, įvesti demokratinę santvarką Rusijoje, pasisakoma prieš caro valdžios tautų engimo politiką ir už tautų apsisprendimo teises¹⁴⁷. Įtakingiausias lenkų politinės jėgos - endekai, PPS, - neatsisakydamas savo programinių maksimalistinių Lenkijos nepriklausomybės siekių, ėmė ieškoti ir naujų būdų jiems įgyvendinti. Be senųjų radikalų (didžiųjų valstybių karinio konflikto, Rusijos vidaus politinės 1904 m. lapkričio suirutės, vedančios į pilietinį karą, lenkų ginkluoto sukilimo), kuriuose buvo aiški intencija kurti Lenkiją tik ant Rusijos griuvėsių, vis dažniau buvo apsisistojama ties politinės ir teisinės Lenkijos Karalystės autonomijos su steigiamuoju seimu Varšuvoje idėja. Ypač aktyvūs jos šalininkai buvo Andrzejaus Niemojewskio (A. Niemojevskio) vadovaujama Varšuvos inteligentų grupė, kuri solidarizavosi su rusų liberaliuoju konstituciniu judėjimu.

Naują impulsą politinėms jėgoms veikti autonomijos kryptimi suteikė 1904 m. lapkričio 19-22 (6-9) d. pirmasis Rusijos zemstvų veikėjų suvažiavimas. Iš priimtų jame nutarimų išsiskyrė reikalavimas išplėsti vietinę savivaldą visoje imperijos teritorijoje, t.y. ir Lenkijos Karalystės bei Šiaurės vakarų krašto gubernijose, kur dėl "ypatingos" caro politikos zemstvų nebuvo.

Šiomis aplinkybėmis natūraliai šalia Suomijos ir Lenkijos Karalystės autonomijos problemų į dienos šviesą veržėsi ir analogiškas Lietuvos klausimas. Tačiau jo kelias į oficialų politinių svarstymų lygį buvo kur kas sunkesnis, sudėtingesnis nei pirmųjų. Komplikacijų nebūtų buvę, jei kalba būtų ėjusi tik apie vietinę savivaldą, tačiau galvoje buvo turimas politi-

¹⁴¹ A. Tyla, *op. cit.*, p. 181.

¹⁴² Laumės vaikas [K.Grinius], "Teisingas žemės valdymas Lietuvoje", p. 119.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Ibid., p. 119-120.

¹⁴⁵ V. Trumpa, "Liberalinės minties raida Lietuvoje", p. 185.

¹⁴⁶ A. Tyla, *op. cit.*, p. 179

¹⁴⁷ *Общественное движение на польских землях. Основные идейные течения и политические партии в 1864-1914 г. г.*, Москва, 1988, с. 185.

nės-administracinės autonomijos statusas. Tai ir atvėrė duris įvairiems politiniams ginčams, nes istorinio valstybės tęstinumo, net ir tautos apsisprendimo teisės požiūriu Lietuva turėjo nepalyginti daugiau problemų nei Lenkija, Suomija. Nekalbant jau apie Rusijos valdančiųjų sluoksnių kategorišką nuostatą, jog buvusi LDK teritorija - tai "[...] *исконно русские земли*"; tam tarnavo ir ypač aktyvios jos ateities atžvilgiu buvo lenkų politinės jėgos, kurios retoriškai klausdavo - kas yra Lietuva, kokia Lietuva turėtų būti, o tiksliau - su kuo ji, prie ko?

1904 m. liepos mėn. Tokijuje lankęsis PPS lyderis Józef Piłsudski (J. Pilsudskis) ten paskelbtame savo memoriale pareiškė, jog iš Rusijos sprespaudoje esančių tautų savarankiškai egzistuoti ir valstybėms sukurti yra tinkamos tik "istorinės" tautos. Prie jų jis priskyrė lenkus, suomių, gruzinus ir su išlygomis armėnus. Tuo tarpu "neistorinių" tautų - lietuvių, baltarusių, latvių ir iš dalies ukrainiečių - ateities perspektyvas matė sambūvyje su atgimstančia Lenkija (labai glaudžioje federacijoje)¹⁴⁸.

Endekų ideologai R. Dmowski, Jan Ludwik Popławski (J. L. Poplawskis), matydami lietuvių, kaip ir ukrainiečių, tautines aspiracijas XIX a. pabaigoje, pripažindami jų tautinį individualumą, remdami jų tautinės ("gentinės - plemienny") savimonės (kartu ir politinės) sustiprėjimo procesus¹⁴⁹, šiuos besivystančius tautinius judėjimus siekė panaudoti naujai Lenkijai kurti, jai išsivaduoti iš Rusijos sprespaudos. Dar 1895 m. R. Dmowski netgi primygtinai įrodinėjo, jog lietuvių liaudies kultūrinis vystymasis svarbus visai Lenkijai, ir todėl lietuvių kalbos gryninimas, literatūros puoselėjimas sudaro vieną iš lenkų patriotizmo punktų. "*Lietuvių kalba, - pabrėžė jis, - kaip viena iš mūsų tautinių kalbų, laikytina lygiaverte su lenkų*"¹⁵⁰. Priešingai PPS lyderiams, jie kategoriškai pasisakydavo prieš numatomus federacinius valstybinius ryšius, nes, jų nuomone, ir politiniu, ir kultūriniu požiūriu lietuvių gyvenamasis kraštas - lenkiškas. Todėl logiška, kad ir šioje teritorijoje jie projektavo naująją unitarinę tautinę Lenkijos valstybę. Tačiau abi pusės, argumentuodamos savo pozicijas, vieningai teigė, jog atbundanti lietuvių tauta, t.y. lietuvių liaudis, stojusi į tautinio vystymosi kelią, neturi arba yra netekusi savo istorinio luomo (bajorijos) ir todėl politine (pilietine), kultūrine prasme valstybiškai tvarytis dar nesubrendusi.

Reikia pasakyti, kad šiuos lenkų politinius siekius iš dalies skatino ir jų gyvybingumą palaiškė sudėtinga etnopolitinė-etnosocialinė Lietuvos padėtis. Lietuvių tautinis judėjimas, kuris rėmėsi valstietija, jau buvo tapęs savarankiška socialine-politine jėga ir savo vilčių su lenkų tautiniu judėjimu nesiejo, o siekė sustabdyti ne tik rusifikavimą, bet ir polonizavimą, Lietuvą atlietuvinti. Sparčiai politizuodamasis jis išryškino savarankiško

Lenkijos ateities atžvilgiu Lietuvos modelį. Kaip matėme, mūsų aptarto 1902 m. LDP programos projekto 1903 m. taisymuose aiškiai jau buvo pasisakoma už nepriklausomą Lietuvos valstybę, o pereinamajame į ją etape - už politinę Lietuvos autonomiją etnografinėse ribose¹⁵¹. Be to, Lietuvos politinį-teisinį savarankiškumą (federacijos arba autonomijos lygmeniu) savo siekiuose 1896-1905 m. deklaravo ir LSDP. Taigi buvo iškelta modernios - tautinės valstybės idėja, norint įtvirtinti lietuvių tautos egzistenciją. Deja, Lietuvos bajorų dauguma, artima lenkų kultūros tradicijoms, dar tebegyveno unijos su Lenkija svajonėmis ir todėl lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu buvo nusiteikusi priešiška, jiems buvo nesuprantama ir tautinės valstybės idėja. Kodėl? Kaip pažymėjo M. Römeris, dalis bajorijos nepasitikėjo lietuvių liaudies kultūros potencialiomis galimybėmis individualiam vystymuisi ir todėl nematė tautinio judėjimo perspektyvos. Kita - ir nemaža dalis - niekaip nenorėjo atsisakyti savo privilegijuotos luominės padėties ir dalytis piliečio teisėmis, politinės valdžios monopolium su paprastais liaudimi, kadangi, jų supratimu, liaudis ir visuomenė buvo priešpriešos. Aišku, savo esme demokratinis lietuvių tautinis judėjimas jiems buvo nepriimtinas¹⁵². Kita vertus, diskriminacinė bajorijos atžvilgiu caro politika po 1863-1864 m. sukilimo, prasidedant lietuvių tautiniam judėjimui, susilpnino jos socialinę įtaką ir vaidmenį visuomeniniame kultūriniame gyvenime, dėl to ji iš tikro pasijuto savotiškoje šio gyvenimo periferijoje. Tai dar labiau ją skatino kreipti savo žvilgsnius į Lenkiją, ten ieškoti atramos, siekti dar didesnio kultūrinio-politinio bendrumo su ja. Savo ruožtu didėjo ir lietuvių inteligentijos, kilusios daugiausia iš valstiečių, tautinio judėjimo iniciatorės, nepasitikėjimas savo bajorija, įtarumas lenkų tautinio judėjimo atžvilgiu. Be to, vis dažnesnės agresyvaus nacionalizmo apraiškos pastarajame, rusų šovinizmo spaudimas norom nenorom lietuvių tautinį judėjimą skatino veikti siaurų tautinių interesų vage¹⁵³. Todėl ir vidinė, ir išorinė lietuvių-lenkų konfrontacija augo tarsi užburtame rate ir kėlė rimtas kliūtis politinės Lietuvos autonomijos siekiams.

¹⁴⁸ J. Tomaszewski, "Kresy wshodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX w.", in *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 6: *Między Polską etniczną a historyczną*, Wrocław, 1988, s. 105.

¹⁴⁹ W. Suleja, "Kresy Wshodnie w myśli politycznej polskiej irredenty w okresie popowstaniowym (1864-1914)", *ibid.*, s. 177.

¹⁵⁰ *Ibid.*

¹⁵¹ "Programas Lietuvių Demokratų partijos (projektas)", p. 258; 1903 08 15/16 (28-29) LDP seimo protokolas, VUB, f. 1-F614, l. 61.

¹⁵² M. Römer, *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*, Kraków, 1906, s. 20-22.

¹⁵³ A. Kulakauskas, "Šaka, atskilus nuo tautos...", *Sietynas*, 1988, nr. 3, p. 96.

Aptartame kontekste kiek netikėta atrodo 1905 m. "Varpo" 1/2 Nr. paskelbta informacija pavadinimu "Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa". Jos autorius P-tis (J. Vileišis) gana išsamiai nušvietė Vilniuje 1904 m. gruodžio mėn. įvykusį, kaip kad tekste pabrėžta, lietuvių - (1) kalbančių lietuviškai ir (2) nesuprantančių lietuviškai - ir lenkų pasitarimą: prašo organizavimą ir pateikia jo rezoliuciją. Pastarosios kol kas plačiau nenauginėdami, atkreipsime dėmesį, kad joje buvo reikalaujama Lietuvos konstitucinės autonomijos, besiremančios demokratizmo pagrindais, ir Rusijos demokratinio pertvarkymo¹⁵⁴. Taigi aišku, kad pasitarime iš abiejų pusių dalyvavo demokratinų sluoksnių atstovai, istoriografijoje žinomi Vilniaus lenkų-lietuvių autonomistų būrelio vardu. Ši grupuotė čia pirmą kartą išėjo į politinę areną, ko XIX a. pabaigos - XX a. pradžios lenkų-lietuvių santykiuose nėra buvę. Kaip pažymėjo M. Römeris, Helena Römer-Ochenkowskaja (H. Römer-Ochenkowskaja), taip pat J. Jurkiewicz (J. Jurkievičius)¹⁵⁵, jie tapo ir 1905 m. balandžio (gegužės-birželio) mėn. vykusių Lietuvos ir Baltarusijos miestų demokratinės inteligentijos konsultacinių suvažiavimų Lietuvos autonomijos klausimu iniciatoriais.

Pavyko nustatyti, jog būrelyje dalyvavo Vilniaus LDP kuopos nariai (P. Višinskis, J. Vileišis, F. Bortkevičienė, P. Gaidelionis (?), A. Smetona (?), J. Jablonskis) ir Vilniaus lenkų demokratinė inteligentija: T. Vrublevskis, Ludvik Abramowicz (L. Abramovičius), Jan Kłott (J. Klotas), Bronisław Krzyżanowski (B. Kżyżanovskis), Józef Bukowski (J. Bukovskis) ir kiti¹⁵⁶. Pažymėtina, kad daugumas pastarųjų buvo susiję su LDK bajorija, o aptariamuoju laikotarpiu socialinės padėties požiūriu buvo išsviaurėję iš stambių ir vidutinių dvarininkų, smulkiųjų bajorų, miestiečių. Bendras jų bruožas - LDK piliečio savimonė, požiūris į Lietuvos ir Baltarusijos teritoriją kaip į vieningą, nedalomą politinę, visuomeninę ir ekonominę visumą. Jie teigiamai vertino lietuvių, taip pat kylantį baltarusių tautinį judėjimą, pasisakė už krašte (Lietuvoje ir Baltarusijoje) gyvenusių lietuvių, lenkų, žydų, baltarusių ir kitų tautų artimą bendradarbiavimą bendram labui. Aišku, kad motyvai, kurių skatinami jie laikėsi šios nuostatos, negalėjo būti vienodi. Pasak M. Römerio, H. Römer-Ochenkowskajos, besiplečiant lietuvių ir prasidedant baltarusių tautiniams judėjimams, dalis lenkų visuomenės pajuto grėsmę būti izoliuotais krašte visuomeniniu-politiniu ir socialiniu požiūriu ir todėl siekė užmegzti kuo glaudesnį ryšį su vietinėmis etninėmis grupėmis (baltarusių ir lietuvių). Jos atstovai, išsaugodami savo kultūrinį-tautinį ryšį su Lenkijos visuomene, remdamiesi pilietiškumo principu, kartu su kitais gyventojais siekė įeiti į visuomeninį-politinį darinį, besiformuojantį buvusioje LDK teritorijoje¹⁵⁷. Vilniaus lenkų demokratinė inteligentija XX a. pradžioje jau buvo įsisa-

ninusi atskiro nuo naujos Lenkijos buvusios LDK teritorijos vystymosi būtinumą ir priešiška buvo tiek lenkų, tiek lietuvių šovinistinėms ir separatistinėms tendencijoms. Tai ir atvėrė perspektyvą jos bendrai veiklai su LDP veikėjais, kurie kėlė Lietuvos autonomijos klausimą¹⁵⁸, buvo nusiteikę tam reikalui ieškoti visų **Lietuvoje gyvenusių** tautų atstovų paramos.

Dar būrelio darbo pradžioje išryškėjo bendradarbiavimo su kitomis Lietuvos tautomis siekis, keliant Rusijos tvarkos pakeitimo, Lietuvos autonomijos klausimus. Jau iš pradžių, 40-ies metų teismo reformų įvedimo Rusijoje (1864) proga, Vilniaus lenkų-lietuvių būrelio demokratai planavo surengti pokylį, kuriame turėjo dalyvauti lietuviai, žydai, lenkai ir rusai. Jo metu buvo numatyta priimti bendrus reikalavimus caro valdžiai, tačiau pokylis neįvyko. Viena, nenorėta paklusti Vilniaus poli-cmeisterio reikalavimui pristatyti gubernatoriui dalyvių sąrašą. Antra, - jame atsisakė dalyvauti lietuvių atstovai, nes buvo atmesta jų formuluotė viename iš rengtų nutarimų punktų. Joje lietuviai, nurodydami savo, kaip etninės grupės, ypatingą padėtį gyvenamojoje teritorijoje, kontekste "kiekvienai Rusijos tautai duodama teisė spręsti apie save" siūlė išskirti "Lietuvių tautos" vardą. Nebuvo priimtas ir jų pateiktas Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose reikalavimas: "[...] visi susirinkusieji (lietuviai, lenkai, žydai ir rusai) reikalauja lietuviams ir kitoms tautoms gyvenančioms Lietuvoje (suprantama etnografiškose ribose) kuo plačiausios autonomijos, paremtos ant demokratizmo pamatų, kurie tai galėtų pilninteliai užtikrinti tiesas visoms tautoms, gyvenančioms Lietuvoje ir esančioms mažumoje"¹⁵⁹. Be to, lietuviai su lenkais protestavo prieš norėjusius rusams atstovauti "Северно-западное слово" redakcijos dalyvavimą, nes, anot jų, laikraštis skleidė reakcines idėjas.

Krinta į akis tai, kad jau iš karto lietuvių pozicija - politinės Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose siekis, lietuvių vaidmens besiformuo-

¹⁵⁴ P-tis [J. Vileišis], "Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa", *Varpas*, 1905, nr. 1/2, p. 3.

¹⁵⁵ М. Ромер, Е. Ромер-Охенковская, "Поляки", in *Формы национального движения в современных государствах*, СПб., 1910, с. 375; J. Jurkiewicz, "Demokracy Wileńscy w latach 1905-1914 (Zarys działalności i myśli politycznej)", *Acta Baltico-Slavica*, t. XV, 1983, s. 162.

¹⁵⁶ Plačiau apie tai rašyta: R. Miknys, "Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai", in *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 3, Vilnius, 1991, p. 180-187.

¹⁵⁷ М. Ромер, Е. Ромер-Охенковская, "Поляки", с. 364.

¹⁵⁸ R. Miknys, "Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai", p. 182.

¹⁵⁹ P-tis [J. Vileišis], "Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa", p. 2-3.

jančioje politinėje (pilietinėje) tautoje pabrėžimas - tapo visų tolesnių nesutarimų ašimi. Šiuo atžvilgiu tam tikrą išimtį sudarė "Lietuvių ir lenkų irridentų kuopos reikalavimai". Jų antrame punkte, kur aiškiai buvo keliamas federacijos principas tautiškai apsisprendusių tautų santykiuose su konstitucine Rusija, buvo ši Lietuvos autonomijos etnografinės ribose formuluotė: "[...] Reikalaujame, idant rusų konstitucija būtų paremta ant pamatų liuosos federacijos tų šalių (etnografiškose ribose) gyventojų, kurie apreiškę savo tautos ypatingumą ir reikalauja autonomijos (patvaldystės) savo tautai (Lietuva [išskirta R.M.], Lenkija, Finai, Ukraina)"¹⁶⁰.

Pentame punkte buvo ypač pabrėžti tokios autonomijos demokratiniai pagrindai, "kurie užtikrintų lygias teises visoms tautoms, Lietuvoje gyvenančioms, nors ir pasiliekančioms mažumoje".

Faktiškai kuopos reikalavimams buvo paimtas lietuvių demokratų variantas, kurį jie kiek pakoregavę, išryškinę svarbiausius niuansus, gynė diskusijose balandžio, gegužės (gegužės, birželio) mėn. Kyla klausimas: kas įgalino, skatino sutikti su juo vadinamąją lenkų pusę, ar nebuvo kompromiso? Iš tikro buvo. Ir jis slypėjo gana abstrakčiose reikalavimų formuluotėse. Atkreiptinas dėmesys į kituose punktuose vartojamus terminus Lietuva, Lietuvos žemė, kurie tarsi neutralizuoja antrame punkte išreikštą etnografinį principą. Juolab kad liko neaišku, koks numatomoje federacijoje lauktų likimas tų tautų, kurios dar neapreiškusios savo "ypatingumo". Visų pirma baltarusių. Išeitų, kad buvo palikta galimybė, sprendžiant jų ir panašių į juos tautų likimą, vadovautis nuostata, jog jos jungiasi prie istoriniu, kultūriniu, ekonominiu požiūriu artimų, "apreiškusių savo ypatingumą" tautų, autonomijų. Taigi, šie reikalavimai neužkirto kelio ir istorinei Lietuvos valstybingumo koncepcijai, kurią gynė vietiniai lenkų demokratiniai inteligentai, realizuoti. O ir pati etnografinės Lietuvos samprata, kaip rodo artimo lenkų būrelio aplinkai M. Römerio pažymėjimai, aptartomis sąlygomis buvo palanki istorinės Lietuvos perspektyvai. Svarbu, kad etnografinės sienos buvo skiriamos nuo etnolingvistinių. Su Latvija jos buvo nužymėtos tradiciškai kultūriniu, ekonominiu, istoriniu, tautiniu požiūriu susiformavusia riba, su Lenkija - atribojamos, atsižvelgiant į tautinį principą, Seinų ir Suvalkų apskrityse. Su Baltarusija jos apytiksliai buvo tapatinamos su Vileikos, Dysnos apskričių riba, be to, Lietuva turėjo apimtį dalį Gardino gubernijos, pradedant nuo jos vidurio - vakarų ir Minsko gubernijos Naugarduko apskritį¹⁶¹. Remiantis išvardytomis aplinkybėmis, pasidaro visiškai suprantamas lenkų inteligentų palankumas iredentų kuopos priimtiems reikalavimams.

Tuo tarpu lietuvių demokratų pusė, jausdama šiose formuluotėse pozicijų netvirtumą, stengėsi tikslinti, konkretinti savo nuostatą Lietuvos

autonomijos etnografinėse ribose atžvilgiu. 1905 m. kovo 25 - balandžio 7 d. Vilniuje vykusio minėto lietuvių demokratinės inteligentijos pasitarimo trečiame reikalavimų punkte buvo pasisakoma už Lietuvos federacinius ryšius su visomis Rusijos valstybės tautomis.

"III. *Autonomiškoji Lietuva susideda lygiomis tiesomis su visomis dabartinės Rusų valstybės tautomis ir šalimis federacijon. Santikius, jų tiesas ir priedermes išaiškįs parlamentas iš susivienijusių šalių ir tautų atstovų*"¹⁶².

Taigi buvo kalbama apie atskirų politinių vienetų savitą sąjungą ir, saivame suprantama, jog šalia kitų ir Baltarusija buvo traktuojama kaip vienas iš tokių politinių vienetų ir kartu aiškiai atskiriama nuo Lietuvos. Lietuvos politinės autonomijos etnografinėse ribose samprata čia tapo konkreti ir neginčijamai apibrėžta.

Vis labiau įsibėgėjantys Rusijos revoliucijos įvykiai skubino ieškoti bendrų sprendimų. Balandžio 9-13 (22-26) d. Maskvoje vykusiame zemstų veikėjų antrajame suvažiavime lenkų atstovai iškėlė Lenkijos autonomijos klausimą, kurį buvo nutarta svarstyti būsimuose forumuose. Suspėta į tą suvažiavimą nusiųsti atstovą ir iš Lietuvos. "Varpe" rašoma: "[...] ant kurio nuo lenkų dalies iridentų kuopos buvo pasiųstas ir iš Vilniaus vienas atstovas [...]"¹⁶³. Iredentams atstovavo T. Vrublevskis, dar Peterburgo laikų draugystės su žinomu advokatu Vladimiru Danilovičiumi Spasovičiumi metu (1885-1890) suartėjęs su rusų liberalais¹⁶⁴. Tai patvirtina ir įspūdingi T. Vrublevskio pasirodymai tų metų rudens miestų ir zemstų veikėjų suvažiavimuose, kur jo asmuo išsiskyrė net Piotro Nikolajevičiaus Miliukovo, Vladimiro Dmitrijevičiaus Nabokovo, Fiodoro Rodičevo, Maksimo Maksimovičiaus Kovalevskio, Piotro Dolgorukovo, Piotro Bergardovičiaus Struvės, Jevgenijaus Valentinovičiaus de Roberti veiklos fone.

Deja, perskaičius suvažiavime "Lietuvių ir lenkų iridentų kuopos" programą, be didelio rusų liberalų nusistebėjimo, rimtesnio dėmesio ji nesulaukė¹⁶⁵. Todėl, atstovui grįžus į Vilnių, autonomistų būrelyje buvo nuspręsta, kad vėl kelti Lietuvos autonomijos klausimą galima tik jį plačiai apsvarsčius, paruošus jam tvirtus teisinius-politinius teorinius pag-

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ M. Römer, *Litwa*, s. 395-397.

¹⁶² P-tis [J. Vileišis], "Lietuvių reikalavimai", p. 41.

¹⁶³ P-tis [J. Vileišis], "Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų", p. 73.

¹⁶⁴ Hel. Rom. [E. Römer], "Śp. Tadeusz-Stanisław Wróblewski", *Kurjer Wileński*, 1925 07 25, nr. 152.

¹⁶⁵ P-tis [J. Vileišis], "Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų", p. 73.

rindus. Tam buvo numatyta sušaukti Lietuvos tautų atstovų suvažiavimą Vilniuje.

Toks suvažiavimas įvyko netrukus, balandžio 22 (gegužės 4) d. ir jame "buvo svarstomas politiškas Lietuvos programos"¹⁶⁶, t. y. Lietuvos politinės autonomijos klausimas. Dalyvavo lietuviai, baltarusiai, lenkai ir žydai. Bendro nutarimo priimti nepavyko, nes išsiskyrė dvi priešingos nuomonės. Lietuviai - LDP atstovai - griežtai laikėsi savo nustatytos etnografinės Lietuvos koncepcijos, nes, jų nuomone, baigiamąjį lietuvių tautos atgimimo etapą turėjo vainikuoti politinė autonomija. Kitų tautų atstovai tekalbėjo apie istorinės Lietuvos politinę autonomiją. Jų supratimu, istorinė Lietuva apėmė "Северо-западный край", arba Lietuvą ir Baltarusiją (Vitebsko, Gardino, Mogiliovo gubernijas, Vileikos ir Dysnos apskritis), ir istorinių, kultūrinių, ekonominių ryšių požiūriu turėjo būti nedaloma¹⁶⁷. Nepavykus susitarti, ketinta susirinkti dar kartą.

Į gegužės 19-21 (birželio 1-3) d. Vilniuje vykusį suvažiavimą lietuvių teatvyko tik penki ar šeši, neturėję jokios kuopelės ar partijos įgaliojimų, t. y. privačiai, ir, aišku, jokių nutarimų lietuvių vardu jie priimti negalėjo. Vėliau paaiškėjo, kad ir kiti neatstovavo politinėms grupėms ar partijoms, todėl visi, apie trisdešimt dalyvių, suvažiavimo nutarimus nusprendė laikyti neprivalomais¹⁶⁸.

Svarstymų objektas buvo Vilniuje priimti minėti "Lietuvių reikalavimai". Lietuviai atstovai buvo priversti pagrįsti etnografinės Lietuvos atskyrimą nuo Baltarusijos. Iš esmės neturėdami nieko prieš Baltarusijos autonomiją, pripažindami tautoms ar teritorijoms, sudarančioms atskirą kultūrinę, ekonominę, visuomeninę struktūrą, autonomijų principą teisingu, lietuviai teigė, jog jo realizavimas priklauso nuo tos šalies, krašto gyventojų savimonės. J. Vileišis, aiškindamas lietuvių poziciją, pažymėjo: "Buvo nurodoma, jog Baltarusijos tautiškas judėjimas nesąs įgavęs dar tam tikros pakraipos link autonomijos, jog galutinai įvykdinimas tos autonomijos priderės tik nuo tų tautos spėkų, kurios norės ją remti, kad pačios minios gali paremti tokius politiškus idealus, negalima sąs statyti tokio politiškojo programo, nes jis per daug jau atsiduodąs idealizmu, paprasta fantazija"¹⁶⁹.

Lietuvių demokratų nuomone, baltarusiams atstovavusi inteligentų saujelė dar neatstovavo tautai, nes pastaroji buvo "neprabudusi". Todėl baltarusių formuojamas autonomijos postulas buvo laikomas nelogišku, kadangi jis natūraliai dar nekilo iš tautos atgimimo proceso. Šiai nuomonei apginti argumentų jie turėjo pakankamai. Kaip nurodė analizavęs šiuos procesus M. Römeris, baltarusiai, dar neišveikę sunkumų kelyje į tautinę formaciją, savo etnografinėje teritorijoje buvo labai nevienalyčiai ir ekonominiu, ir kultūriniu požiūriu. Aiškiai išsiskyrė: 1) stačiatikiška,

rusų kultūros veikiamą, Rytų Baltarusiją; 2) etnografiniu-kultūriniu požiūriu individualesnė daugiausia stačiatikiška, veikiamą tiek lenkų, tiek rusų kultūrų, Vidurio Baltarusiją; 3) daugiausia katalikiška, kurioje didžiausia lenkų ir lietuvių kultūrų įtaka, Vakarų Baltarusija, arba Lietuvos Rusia¹⁷⁰.

Priešingai baltarusiams, lietuviams politinė autonomija turėjo užbaigti tautos konsolidaciją, natūralų jos kultūrinio vystymosi etapą. Šiame kelyje mažiausiai komplikacijų žadėjo suvažiavime ginama etnografinės Lietuvos koncepcija. Pasirinkus antrąją - istorinės Lietuvos - lietuvių būtų tapę tautine mažuma, o kartu būtų pakitęs jos, kaip etninės tautos, vaidmuo besiformuojančioje politinėje (piliетinėje) tautoje. Todėl logiškai kilo abejonių, ar pajęgs dar nesustiprėjusi lietuvių kultūra atsispirti ne tik senas tradicijas, bet ir turinčiam potencialias sąlygas plisti LDK kultūros lenkiškajam variantui. Ne be pagrindo šioje koncepcijoje buvo įžvelgiamas pavojus net lietuvių tautos egzistencijai.

Taigi suvažiavimuose, sprendžiant Lietuvos politinės autonomijos klausimą, lietuvių demokratai sąmoningai rėmėsi ir tautos apsisprendimo teise, vadovaudamiesi jos interesais, rinkosi tautinę valstybę, su kuria ir buvo siejamas istorinio valstybingumo tęstinumas.

Nedidelis būrelis baltarusių inteligentų, remdamiesi istorinės Lietuvos koncepcija, siekė bendros Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos, tikėdamiesi atsiriboti nuo rusų ir lenkų kultūrinės įtakos ir, padedant atgimusiai Lietuvai, sužadinti savo tautos gyvastį.

Lietuvos ir Baltarusijos lenkai ir žydai, politiškai (pilietybės prasmė) dar nesusijungę su lietuvių tauta, geresnę perspektyvą matė istorinės Lie-

¹⁶⁶ Ibid.

* Abiejų suvažiavimų dalyvis, Vilniaus gydytojas Antoni Kuczewski (A. Kučevskis), po 20 metų raštuose atsiminimuose nurodė kai kurių juose dalyvavusių asmenų pavardes. Buvo paminėtos šios: Witold Abramowicz (W. Abramovičius, Vilnius), Stanisław Bagiński (S. Baginskis, Vilnius), A. Domaševičius (Vilnius), Jentys (Minskas), S. Kairys (Vilnius), Zygmunt Kruszewski (Z. Kruševskis, Vilnius), B. Krzyżanowski (Vilnius), A. Kuczewski (Vilnius), Jan Luckiewicz (J. Luckievičius, Vilnius), Zygmunt Nagrodzki (Z. Nagrodzki, Vilnius), Aleksandras Narutavičius (Žemaitija), Alaiza Paszkiewiczówna (A. Paškievičūvna) - "Ciotka", Jurgis Romas (Vilnius), Ignacy Wirsztyło (I. Viršyla, Vilnius), Woźnicki (Vožnickis, Vilnius), Aleksandr Własow (A. Vlasovas, Vilnius), Vladimiras Zubovas (Šiauliai) - ["Gorśc wspomnień z przed lat 20", *Przegląd Wileński*, 1926 01 10, nr. 1, p. 2-4.]

¹⁶⁷ Ibid.; M. Römer, *Litwa*, s. 349.

¹⁶⁸ Ibid., p. 73.

¹⁶⁹ Ibid., p. 74.

¹⁷⁰ M. Römer, *Litwa*, s. 349-350.

tuvos politinėje autonomijoje¹⁷¹. Lietuvos lenkų demokratinė inteligenti-ja suvažiavimuose į pirmą vietą kėlė istorinę teisę, įžiūrėdama joje daug rimtesnę pagrindą nei tautos apsisprendimo teisę Lietuvos politinei autonomijai realizuoti, o ypač iškeliant jos klausimą oficialiems politiniams svarstymams. LDK istorinės ir kultūrinės tradicijos, teritorijos ekonominis bendrumas, LDK pilietinės savimonės rudimentai, paremti naujais demokratiniais valdymosi principais, jų manymu, galėjo garantuoti visų čia gyvenančių tautų normalų būvį ir evoliuciją. Jiems buvo nesuprantama, kaip galima skaidyti vieną kūną į dvi dalis. Be abejonės, lenkiškai kalbantis elementas labiausiai jautė tos teritorijos bendrumą, taip pat kaip ir žydai, joje sudarė nedalomą visumą ir tautiniu požiūriu. Tai dar labiau stiprino jų motyvus, skatinančius veikti istorinės Lietuvos politinės autonomijos kryptimi.

Vis dėlto kompromisiniai sprendimai, siekiant pateikti bendrą programą rusų liberalų forumams, paskutiniame autonomistų suvažiavime buvo surasti. Juose buvo pripažintas būtinumas siekti tiek Lietuvos, tiek ir Baltarusijos politinės autonomijos. Jų tarpusavio santykiams, kaip ir santykiams su Rusija, nustatyti buvo numatyta sušaukti steigiamąjį susirinkimą Vilniuje "*nuo visų Lietuvos ir Baltarusijos gyventojų*"¹⁷². Susirinkimui sušaukti buvo nutarta įsteigti Vilniuje "Centralinį biurą", į kurį įeitų po du asmenis ir vieną kandidatą nuo visų keturių suvažiavime dalyvavusių tautų. Atstovų neišsirinko tik lietuviai, kurie pasiliko teisę šaukti savo atskirą "*Visuotinį lietuvių susirinkimą*". Šiuo žingsniu Vilniaus lenkų-lietuvių autonomistų būrelio oficiali veikla baigėsi.

Faktai rodo, jog lietuviai toliau vystė savarankišką politinę liniją. Tuoj pat po šio suvažiavimo Panevėžyje LDP iniciatyva buvo surengtas "Lietuvių, susidedančių iš visokeriopų Lietuvos draugijos luomų; šeimynų grynai lietuviškomis ir lenkiškomis tradicijomis atstovų" susirinkimas, sudėjęs taškus lietuvių pusei atstovavusių autonomistų projektuose. Išplečiant Vilniuje kovo mėn. priimtus "Lietuvių reikalavimus", susirinkimo pirmuose dviejuose nutarimų punktuose buvo pažymėta: "*1. Federatinis sutvarkymas reorganizuotosios Rusų Viešpatystės vienat-vienas pritinka. 2. Prie šios federatijos Lenkų karalystė ir Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė prisideda kaipo trys savarankės kitą kitai lygios etnografiškai-politiškos vienetos: Lenkija, Lietuva ir Baltarusija su trimis provincijiniais seimais: Varšuvoje, Vilniuje ir Minske. N.B. Ukrainos šalįs padaro atskirą politišką vienetą su seimu Kijeve*"¹⁷³.

Toliau buvo nusakomi demokratiniai valdymo principai, pažymima, jog "*etnografiškai skirtinga mažuma prisideda prie didžiumos ir pritaria politiškosioms jos aspiracijoms*" ir atskiru punktu buvo pabrėžiama: "*Lenkiš-*

*kosios kultūros Lietuvos piliečiai už viešpataujančią krašto kalbą pripažįsta lietuvišką ir jos mokėjimą pripažįsta būtinai reikalingu kiekvienam. Kiti gi Lietuvos piliečiai lenkiškąją kalbą ir kultūrą laiko lygioje pagarboje, rūpinasi pramokti ir jos vartojimą namie ir viešuose susirinkimuose pripažįsta teisingu. Taip pat ir su kitomis kalbomis*¹⁷⁴.

Šiais sprendimais buvo žengtas dar vienas ryžtingas žingsnis nuo modifikuoto istorinio valstybingumo idėjos link projektuojamo naujojo, kurio esmę išreiškė tautinė valstybė. Apžvelgti projektai, paminėti sprendimai rodo, jog ateities Lietuva LDP narių buvo įsivaizduojama ne tik kaip lietuvių - etninės tautos - valstybė, o Lietuvos žmonių - piliečių, t.y. lietuvių politinės (piliietinės) tautos valstybė. Politines ir kultūrines sąsajas su LDK buvo stengiamasi pabrėžti ir kiek galima jas išsaugoti. Nebuvo atsakoma ir kultūriškai atitolusio nuo etninio kamieno savo istorinio luomo - bajorijos. Kelias į besiformuojančią lietuvių politinę (piliietinę) tautą jai buvo paliktas atviras ir, kaip matėme, dalis jos atstovų naują Lietuvą jau kūrė.

Grįžtant prie Panevėžio susirinkimo, pažymėtina, jog jo nutarimus buvo bandyta padaryti veiksniais. Pranešimas apie juos buvo perduotas birželio mėn. (26-27 d.) vykusios kasmetinės Šiaulių gegužinės dalyviams. Tačiau čia susirinkę lietuvių inteligentai (daugiausia LDP, LSDP nariai) jo nesvarstė. Nesėkmingai baigėsi ir jau minėtas bendrų pozicijų su LSDP ieškojimas liepos mėn. Kaune demokratų surengtame inteligentų pasitarime. Kompromisinė pasitarimo rezoliucija, teigianti, jog Lietuvos politinę autonomiją turėjo deklaruoti steigiamasis seimas Vilniuje¹⁷⁵, iš esmės buvo "popierinė". Vis tik pasitarime socialdemokratams ignoruojant LDP pasiūlymą bendrai veiklai, demokratai išrinko tris atstovus - K. Grinių, inž. Vaclovą Bielskį ir P. Višinskį - į rugsėjo mėn. Maskvoje įvyksiantį minėtą penktąjį Visos Rusijos zemstų ir miestų veikėjų suvažiavimą (1905 m. rugsėjo 12-15 (21-27) d.)¹⁷⁶. Jie, atstovaudami Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijų lietuviams, turėjo pranešti Rusijos liberalams, jog šalia Lenkijos autonomijos klausimo, kuris bus svarstomas šiame suvažiavime, jau yra pribrendę ir Lietuvos autonomijos svarstymai. 1905 m. rugsė-

¹⁷¹ P-tis [J. Vileišis], "Iš Lietuvos susivažiavimų nutarimų", p. 75; St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 119.

¹⁷² P-tis [J. Vileišis], "Iš Lietuvos susivažiavimų nutarimų", p. 75.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Ibid., p. 76.

¹⁷⁶ Ibid.; St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 119.

jo 8 (20) d. įvykusiame grupės lietuvių susirinkime šie atstovai buvo patvirtinti, parengtas specialus pareiškimas. Jame neigiamai buvo įvertintas caro reskriptas dėl vadinamosios Bulygino Dūmos sušaukimo, nurodytas ir pagrįstas Lietuvos tautinis bei kultūrinis savitumas, jos skirtingumas palyginti su kitomis Rusijos gubernijomis ir reikalaujama Lietuvos autonomijos su demokratiškai išrinktu seimu Vilniuje¹⁷⁷. Tačiau rugsėjo mėn. suvažiavime atstovai dalyvavo neturėdami balso teisės. Todėl pareiškimas oficialiai nebuvo pagarsintas. Atstovai jį įteikė tik suvažiavimo organizaciniam biurui¹⁷⁸. Kaip lygiateisiai dalyviai tie patys atstovai dalyvavo kitame, šeštajame, Visos Rusijos žemstvų ir miestų veikėjų suvažiavime (1905 m. lapkričio 6-13 (18-25) d.)¹⁷⁹.

Tačiau ir šie konkretūs, ryžtingi veiksmai realių rezultatų nedavė. Matyt, T. Vrublevskio protekcijos dėka šie trys išrinkti atstovai, patekę tarp 400 dalyvių, pajuto, jog tapo rimto politinio žaidimo įrankiu.

Rusijos liberalai, tuomet jau besitelkiantys į Konstitucinių demokratų (kadetų) partiją, buvo tų suvažiavimų iniciatoriai ir sudarė jų dalyvių daugumą. Stengdamiesi įgyvendinti Rusijos demokratizavimo, decentralizavimo planus, į jų realizavimą bandė įtraukti ir tautinių pakraščių liberalias politines jėgas. Lenkijos autonomijos klausimas jiems tebuvo tik patogus šių planų realizavimo įrankis. Kaip rodo P. Miliukovo atsiminimai, apie realią Lenkijos autonomiją nebuvo nė kalbos. Ir atskirose būsimųjų kadetų (P. Miliukovo, Piotro ir Dmitrijaus Dolgorukovų ir kitų) derybose su lenkų atstovais (Aleksandru Lednickiu, Lietuvos lenku, žemvaldžių atstovu, vienu iš žymių kadetų asmenų bei kitais) 1905 m. balandžio 20 (7) d. ir rugsėjo bei lapkričio mėn. suvažiavimuose Lenkijos teisė į autonomiją buvo pripažįstama tik etnografinėse ribose¹⁸⁰ ir su sąlyga, jog ji nesikėsins į Rusijos valstybės vientisumą. Lenkai, pirmuoju atveju A. Lednicki, antruoju - T. Vrublevskis užtikrino, jog tokios sąlygos laikysis, manydami politinio žaidimo eigoje įgyti naujų švietalų ir, susiklosčius palankioms aplinkybėms, savo partiją laimėti. Tuo tarpu rugsėjo mėn. suvažiavime atskiru nutarimu priimtas Lenkijos autonomijos reikalavimas turėjo tik numalšinti lenkų aistras, kad, jais remiantis, būtų galima tiesti kelią demokratinei-konstitucinei Rusijai. Kaip nurodo K. Grinius, *"Suvažiavimo plenumo kunigaikštis Eugenij Trubeckoj karštai palaikė Lenkijos autonomiją, pasakęs, "Jei mes paleidžiame lenkus iš šio suvažiavimo be autonomijos, tai mes tuo pačiu jiems sakome: žinokitės su savo autonomija, ieškokite jos, kaip patys išmanote, t.y. renkitės sukilimui!"*¹⁸¹

Lietuvių nusiteikimas kelti Lietuvos autonomijos klausimą šeštajame (lapkričio mėn.) suvažiavime grėsė priimtai rezoliucijai dėl Lenkijos autonomijos bei tolesniems Lenkijos autonomijos klausimo svarstymams.

Visų pirma "torpeda" tokiai rezoliucijai būtų tapusi Suvalkų priklausomybės vienam ar kitam autonominiam dariniui problema. Antra - precedentas kitoms Rusijos imperijos tautoms, ką iliustruotų teiginys, jog, suteikus autonomiją Lenkijai, to paties imtų geisti ir Lietuva; taip pat nėra jokių garantijų, kad šito anksčiau ar vėliau nesiektų ir kitos tautos. Todėl kaip nesavalaikį Lietuvos autonomijos siekį įvertino P. Miliukov ir kaip skandinanti Lenkijos autonomiją - A. Lednicki¹⁸².

Kad lietuvių nusiteikimą siekti Lietuvos politinės autonomijos bandė naudoti savo tikslams Rusijos liberalams priešiškos juodašimčių, šovinisčių (būsimos "Rusijos tautos sąjungos" veikėjai) politinės jėgos, rodo informacija apie lietuvių nuostatas "Новое время". Šis laikraštis, nuo 1905 m. buvęs juodašimčių organu, vadovaujamas Aleksejaus Sergejevičiaus Suvorino, aktyviai gynė savojo monarchizmo idėjas. Atspausdinęs savo laikraščio korespondento pasikalbėjimą su P. Višinskiu apie lietuvių norą gauti autonomiją, pirmojo lūpomis perspėjo rusų visuomenę, *"kad ji gerai pagalvotų, kaip reikėtų apsisaugoti nuo tokių nesubrendusių mažųjų Rusijos įnamių pretenzijų, o ko gero ir nuo jų bandymų. [...] Tai esąs pavyzdys, kaip paveikęs manifestas mažąsias Rusijos imperijos tautas. Jei gausianti autonomiją viena kokia tauta, tai netrukus tą patį reikėsia duoti ir kitoms. Kas gi tada liks iš Rusijos imperijos? Austrija-Vengrija? O gal su Rusija busią dar blogiau? [...]"*¹⁸³

Pajutę padėties rimtumą, lietuviai lapkričio mėn. suvažiavime, išskyrus K. Griniaus repliką dėl Lenkijos autonomijos ribų Suvalkų gubernijoje ir V. Bielskio prašymą išklausti lietuvių reikalavimus, oficialiai nekalbėjo. Nors, kaip rodo rankraštinė medžiaga, ir K. Grinius, ir P. Višinskis, ir V. Bielskis buvo pasirengę perskaityti suvažiavimui oficialių lietuvių pareiškimą ir siūlyti priimti specialią rezoliuciją dėl Lietuvos autonomijos,

¹⁷⁷ 1905 m. rugsėjo 8(20) dienos pareiškimas dėl Lietuvos autonomijos [Rašyta P. Višinskio ranka. Pridėta prie "Резолюция съезда земских и городских деятелей 12-15 сентября 1905 года по вопросам о правах человека и гражданина"], LLI, f. 1-704, l. 1.

¹⁷⁸ Kauno, Suvalkų, Vilniaus gub. lietuvių gyventojų atstovų pareiškimas zemstų ir miestų veikėjų suv. Maskvoje Biurui [juodraštis], LLI, f. 1-704, l. 1

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ П. Миллюков, *Воспоминание (1859-1917)*, т. 1, N.Y., 1951, с. 273, 304; idem, *Национальный вопрос*, Прага, 1925, с. 16-164; Akta 5 i 6 zjazdów ziemskich 1905 r. w Moskwie, MAB, f. 9-1155, l. 16*, 118.

¹⁸¹ K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 160.

¹⁸² Ibid., p. 155, 157-158.

¹⁸³ Ibid., p. 155-156; P. Višinskio ir K. Griniaus interviu redaktoriui prieš penktąjį visos Rusijos zemstų ir miestų atstovų suvažiavimą, VIA, f. 378, ap. BS, 1905 m., b. 406, l. 4.

kokia buvo priimta anksčiau dėl Lenkijos autonomijos. Pranešimo, kuris buvo adresuotas nuo Kauno, Vilniaus, Suvalkų gubernijų lietuvių atstovų suvažiavimo Biurui, juodraštyje buvo pažymėta, kad pirmą kartą lietuvių atstovai dalyvauja suvažiavime su balso teise, tačiau ar galės ją pasinaudoti, abejojama. Nuogaštaujama, jog Lietuvos autonomijos klausimo į suvažiavimo darbotvarkę Biuras nesirengia įtraukti. Todėl griežtu tonu buvo pareikšta, jog, nepaisant rusifikavimo politikos, 40 metų spaudos draudimo, rusų biurokratijos bendros priespaudos, kuri, pasak Muravjovo, buvo pasirengusi "paguldyti Lietuvą ant menčių", subrendo lietuvių tautinė savimonė, kurios savita išraiška ir buvo populiarėjantis tarp jų Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje reikalavimas. Be to, buvo pažymėta: "*Autonominės Lietuvos pagrindu buvo laikoma teritorija, kurioje gyvena lietuviai o taip pat ir vietos apgyvendintos tautiškai nevienalyčių gyventojų, t.y. tos, kurios yra linkusios prie Vilniaus, kaip centro ir norės jungtis į Lietuvos autonomiją. Autonominėje Lietuvoje, besiremiančioje demokratiniais pradais, bus garantuotos joje gyvenančių tautinių mažumų teisės*"¹⁸⁴.

Ten pat išlikę P. Višinskio parengtos kalbos suvažiavime apmatai rodo, jog autonomijos reikalavimas turėjo būti paremtas stipria istorine argumentacija: LDK savarankiškumu Liublino unijoje, apeliuojama į 1795 m. Lietuvos prijungimo prie Rusijos manifestą, pagal kurį, anot P. Višinskio, pirmajai buvo paliktos tokios pat teisės kaip ir minėtoje unijoje, pažymima, kad tokias teises Lietuvai patvirtino ir Vienos kongresas...¹⁸⁵ Tos pačios kalbos apmatuose kaip svarbus argumentas Lietuvos politinei autonomijai reikalauti buvo pateikiamas tautinio atgimimo procesų apibūdinimas. Ypač buvo atkreipiamas dėmesys į jų ypatingą raidą, kurios išraiška, pagal P. Višinskį, buvo tautinio judėjimo idėjinė-politinė diferenciacija į "liberalinę ir klerikalinę srovę", politinių partijų susikūrimas¹⁸⁶.

Galima manyti, jog ši lietuvių ryžtą silpnino draugiška, gana palanki - su mažomis išimtimis - lietuviams lapkričio 7 (19) d. konsultacijų su lenkų atstovais A. Lednickiu, Z.(?) Balickiu, Swięciskiu (Svienciskiu), Lopacińskiu (Lopacinskiu), Baikowskium (Baikovskiu), Straszewicziumi (Straševičiumi), Nowodworskium (Novodvorskiu), Suligowskium (Suligovskiu), T. Vrublevskium atmosfera. Konsultacinio pasitarimo protokolinė santrauka P. Višinskio užrašų knygelėje rodo, jog, siekdami išvengti lietuvių ir lenkų susidūrimo dėl Suvalkų lietuviškosios dalies svarstant Lenkijos autonomijos reikalavimą, lenkų veikėjai pripažino lietuvių teisę į autonomiją ir gerbė ją, siūlė tęsti Vilniaus lenkų ir lietuvių demokratų pradėtą veiklą, kvietė rengti konsultacinius visų partijų suvažiavimus autonomijos klausimu¹⁸⁷. Kompromisas buvo rastas: Lenkijos autonomijos ribos suva-

žiovime nebrėžiamos, ir Suvalkų gubernijos lietuviškosios dalies klausimas neiškyla. Strategiška, ieškant sąjungininkų Lietuvos politinės autonomijos siekio reikalavimui ateityje, tai buvo logiškas, situaciją atitinkantis poelgis. Priešingu atveju būtų smūgiuota peiliu į vienintelių galimų sąjungininkų, kaip realios politinės jėgos Rusijos imperijoje, Rusijos demokratinių sluoksnių nugarą. Antra vertus, patogi proga etnopolitiniams siekiams deklaruoti buvo vis dėlto praleista. J. Basanavičius vėliau ne kartą dėl šios progos priekaištavo K. Griniui ir galbūt dėl tų priekaištų pastarasis yra pasakęs: "*Reikėjo lietuviams pasirodyti, pasireklamuoti. Mat, dar nemokėjome politinio meno...*"¹⁸⁸

Šia politine akcija LDP veikla, keliant Lietuvos politinės autonomijos klausimą 1905 m., nesibaigė. Vis dėlto šioje veikloje iniciatyvą demokratui prarado. Ją perėmė nuo 1905 m. pradžios aktyviai propagavę tautos vienybės šūkį apie "Vilniaus žinių" dienraštį susitelkę ir jau rudenį save vadinę Tautiniais demokratais nuosaikieji liberalai (P. Vileišis, J. Kriaučiūnas, A. Klimaitis, M. Davainis-Silvestravičius, V. Urbonavičius-Urbonas, P. Matulionis, kun. J. Ambraziejus)¹⁸⁹.

Kaip nurodo labai išsamiai DVS organizavimo ir eigos klausimus tyrinėjęs E. Motieka, bendra politinė situacija, sėkmingai besiskiriantys keliai Lenkijos autonomijos projektai etnopolitinius siekius reikalavo neatidėliotinai deklaruoti. Tačiau ir LDP, ir LSDP, nors ir ne kartą 1905 m. pareiškusios būtinumą šaukti Vilniuje seimą (daugiausia kalbėta apie steigiamąjį seimą), pernelyg rėmėsi Rusijos revoliucijos įvykiais ir, belaukdamos jų kulminacijos, nepakankamai atsižvelgė į specifines Lietuvos sąlygas ir gana aukštą lietuvių tautinės savimonės lygį. Todėl tautinių demokratų grupė, vadovaujama J. Basanavičiaus, ir ėmėsi etnopolitinius siekius deklaruoti¹⁹⁰. Jų iniciatyva buvo sudarytas OK, J. Basanavičiaus parengto

¹⁸⁴ Kauno, Suvalkų, Vilniaus gub. lietuvių gyventojų atstovų pareiškimas zemstvių ir miestų veikėjų suv. Maskvoje Biurui [juodraštis], l. 1-2.

¹⁸⁵ P. Višinskis, Straipsnis spaudai [Tekstas be pavadinimo. Įvardytas fondo tvarkytojo], LLI, f. 1-695, l. 2.

¹⁸⁶ Ibid., l. 3.

¹⁸⁷ P. Višinskio užrašų knygelė, LLI, f. 1-814, l. nenumeruoti.

¹⁸⁸ K. Grinius, *op. cit.*, t. 2, p. 162.

¹⁸⁹ Apie nuosaikiųjų liberalų organizavimąsi į tautiškąją lietuvių demokratų partiją plačiau žiūrėti: R. Miknys, E. Motieka, "Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės", p. 93-102.

¹⁹⁰ Todėl mes atskirai plačiau nenagrinėjame LDP veiklos, rengiant ir pavedant DVS.

¹⁹⁰ E. Motieka, "Didysis Vilniaus seimas: idėja, iniciatyva, organizacija", p. 233-234.

teksto pagrindu buvo parašytas "Atsišaukimas į lietuvių tautą", kviečiąs dalyvauti tautos susirinkime, parengtas ir išsiųstas "Memorandumas grafiui Vitei", reikalaujantis Lietuvos autonomijos (su Suvalkija), politinių (piliетinių) teisių ir laisvių, lietuviškos mokyklos... Tiesa, pasitarimuose dėl OK sudarymo dalyvavo LDP nariai: J. Jablonskis, P. Višinskis, V. Paulikonis, J. Vileišis ir kiti, o į OK pateko F. Bortkevičienė ir P. Višinskis (vėliau dėl konflikto su J. Basanavičiumi, svarstant "Atsišaukimo į lietuvių tautą" projektus, jį pakeitė J. Vileišis), pačioje LDP, jos komitete vyko karštos diskusijos dėl dalyvavimo tokiame darbe, buvo abejojama (P. Višinskis), ar nevirš šis suvažiavimas tik kultūrinių, o ne politinių reikalavimų arena. Buvo pasisakoma ne prieš pačią suvažiavimo idėją, o prieš jos realizavimą tautinių demokratų pasiūlytos programos pagrindu. (J. Basanavičiaus pasiūlytas programos variantas buvo akademinis, nukrypęs į kultūrinius dalykus.) Po karštų debatų LDP CK posėdyje, kuris, matyt, įvyko spalio 21 (lapkričio 3) d. arba 22 (4) d., partijos šulų - F. Bortkevičienės, A. Smetonos, J. Vileišio - tvirtas nusistatymas įveikė P. Višinskio poziciją ir buvo nutarta OK darbe dalyvauti¹⁹¹. Tačiau, artėjant suvažiavimui, OK pasuko LDP programos link (į rengtą suvažiavimo programą buvo įtrauktas ir Lietuvos politinės padėties svarstymas). Nors LDP ir dalyvavo OK veikloje (A. Smetona, Kazimierz Okulicz (K. Okuličius), J. Jablonskis, besikuriančios LVS atstovai V. Paulikonis, J. Paršaitis-Gabrys, L. Gira, P. Butkus), tačiau į lietuvių suvažiavimą žiūrėjo su nepasitikėjimu ir taktiką pamažu pradėjo keisti: ėmė platinti literatūrą, stengėsi patraukti lietuvių inteligentiją, pasiskubino išleisti "Lietuvos ūkininko" kreipimąsi į būsimus skaitytojus...¹⁹² Tokia LDP pozicija, vedant tarpusavio derybas su tautiniais demokratais, derinant nuostatas, prisidėjo prie DVS sušaukimo sėkmės ir tuo pačiu patarnavo etnopolitinių siekių deklaravimui.

Seime lapkričio 21-22 (gruodžio 4-5) d. LDP dalyvavo labai aktyviai. Vienas iš seimo pirmininkų buvo A. Smetona, suvažiavimo tonui įtaką darė P. Višinskis, A. Bulota, M. Sleževičius, J. Paršaitis-Gabrys, organizacinius reikalus padėjo tvarkyti F. Bortkevičienė, J. Bortkevičius, J. Vileišis. Beje, kaip nurodė E. Motieka, A. Smetona buvo pirmininkas posėdžio, svarsčiusio Lietuvos autonomijos klausimą. O ir pačiame posėdyje demokratai buvo aktyviausi: A. Smetona pasisakė 4 kartus, A. Bulota - 3, o P. Višinskis - 2. Tai daugiau negu LSDP - 7 - ir tautiniai demokratai - 2 kartus¹⁹³. Pažymėtina, kad priimtas reikalavimas dėl Lietuvos politinės autonomijos: "[...] Reikalauti Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje, išrinkto visuotinu, lygiu, tiesiu [tiesioginiu. - R.M.] ir slap-

tu balsavimu, neskiriant lyties, tautos, tikėjimo. Toji autonomiškoji Lietuva turi būti sudėta iš dabartinės etnografiškos Lietuvos, kaipo branduolio, ir tų pakraščiu, kurie dėl ekonomiškų, kultūriškų, tautiškų arba kitų priežasčių traukia prie to branduolio, ir kurių gyventojai priklausyti prie jos panorės...¹⁹⁴ natūraliai kilo iš 1902-1905 m. deklaruotų LDP narių politinės programos teiginių, atsisaukimų tezių bei Lietuvos tautų suvažiavimuose, pasitarimuose su LSDP užimtų LDP pozicijų. Reikalavimo formuluotės - dėl Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose - tiesioginės sąsajos su pastaraisiais abejonių nekelia ir manome, jog šiuo atžvilgiu LDP įnašas iš visų to meto Lietuvos politinių partijų, grupių yra vienas svariausių.

¹⁹¹ Ibid., p. 236.

¹⁹² Ibid., p. 238-239.

¹⁹³ E. Motieka, *Didysis Vilniaus seimas*, Vilnius, 1993, Disertacijos humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro laipsniui įgyti mašinraštis, l. 198-199.

¹⁹⁴ J.S-ilius [J. Basanavičius], *Iš didžiojo Vilniaus seimo istorijos*, Vilnius, 1925, p. 20.